

L'EXPULSIÓ DELS JESUÏTES DE LA CIUTAT DE BARCELONA EN EL MARC GENERAL DEL SEU DESTERRAMENT D'ESPANYA PER CARLES III.

Antoni Borràs i Feliu

Seguint el model clàssic del "in medias res" podríem de bell antuvi submergir-nos en els esdeveniments del 3 d'abril del 1767, quan es produí el desterrament dels jesuïtes dels seus dos col·legis situats al capdamunt de les Rambles barcelonines. Ho farem acompanyats de la mà d'un dominic del convent de Santa Caterina que, amb un to no exempt d'animositat i amb ressons mallorquins, va escriure el que anava passant.

El text és llarg, però no té pèrdua. Ni creiem que hagi estat mai publicat íntegrament, car els autors jesuïtes que han estudiat el moment han utilitzat d'altres fonts manuscrites. Així el P. Josep M. March, en el seu estudi sobre Josep Pignatelli (1) reproduirà molts fragments de la narració que ens deixà el P. Larraz (2). Rafael Olaechea, un dels millors coneixedors d'aquest moment, i al que acudirem més endavant amb freqüència, ha emprat els sis volums manuscrits del P. Luengo (3).

- 1.- March, José M., S.I.: El restaurador de la Compañía de Jesús, Beato José Pignatelli y su tiempo. T.I. Barcelona: Ibérica, 1935. 438 p. (especialment p. 157-194).
- 2.- Larraz, Blas: Historia del destierro de la Provincia de Aragón de la Compañía de Jesús, desde su estrañamiento de España por el Rey Carlos III hasta la abolición de toda la Compañía, 153 p. BB.M-III-4.
Estracta d'una còpia feta sobre l'original llatí de l'Arxiu de Roma. Al mateix arxiu romà es conserva un altre manuscrit: Historia de la Provincia de Aragón. Abasta des del primer de gener del 1773 fins a finals del 1779. Són 157 fols. ARSI Arag. 33. Recentment hem localitzat i adquirit a França, un altre manuscrit llatí, germà del que es conserva a Roma, l'autor del qual és el P. Larraz: De rebus Sociorum Provinciae Aragoniae S.I, ab indicto ipsis ex Hispaniae exilio usque ad Societatis abolitionem. Comentarii tres. 169 fols. Encara que no té data, és certament de finals del s. XVIII.
- 3.- Luengo, M.: Diario de la expulsión de los jesuítas de España: 1767-1814. (es conserva a l'Arxiu de la Companyia de Loyola). Estudiad especialment per: Olaechea, Rafael, S.I.: En tomo al ex-jesuíta Gregorio Iriarte, hermano del Conde de Aranda." Archivum Historicum S.I.", 33 (1964). P. 157-234. Article important per al tema que ens ocupa.
Un altre manuscrit, conservat a l'APC, sobre l'expulsió dels jesuïtes del col·legi de Graus, fou estudiat i publicat per Ferrer Benimeli: Ferrer Benimeli, José A.: Sucedió en Graus hace doscientos años: notas sobre Aranda y la expulsión de los jesuítas. Extret de: Miscelanea ofrecida... a José María Lacarra y de Miquel. Zaragoza, 1978. p. 181-212.
Vegeu també: Batllori, Miquel: La irrupción de jesuítas españoles en la Italia diciocchesca, a: La cultura hispano-italiana de los jesuítas expulsos. Madrid: Gredos, 1966, p. 55-63.
Vegeu també: Bevia Pastor, José V.: En tomo a la formación humanística en la segunda mitad del siglo XVIII: el jesuíta

Amb la frescura de la immediatessa, i sense esperar que alguna vegada pogués ésser publicat, ens diu:

"Dia 3 de Abril entre dotze y una del dia que era divendres de la setmana de passió, lo Governador de esta Ciutat que era O'Conorphali (sic), ab los Guardias que estavan en lo quartel dels Estudis envestí lo Col·legi de Bethlem. Lo feu circuí de tropa (també lo de Cordelles) y ell era a la frente de la tropa a la porta principal de la Porteria que estava tancada, tocà a la porteria y lo feren esperar un bon rato antes de obrir. Obrí un jesuïta y ab la espasa a la mà lo Sr. Governador y los granaders ab lo sabre desnú entraren y pujaren al col·legi dels jesuïtes. Los rebé lo bon Parc Dou y digué al governador: Sr. que estamos de tragedia? Si, padre —respongué lo Governador— Donde son los padres? —Estaven estos recollits en lo oratori privat que tenien dalt— que vengan aquí todos (digué lo Governador). Vingueren luego tots. Los Padres se pensavan que volien degollarlos. Posats tots en la Sala seis llogí lo desterro de tota España y la ocupació de tots sos béns. Quedaren los pobres, si bé que afligits, fora de susto, perquè los infeliços se tenien per morts. Luego se posaren dos soldats a cada aposento dels jesuïtes perquè no extraviàs cosa ninguna. Cada jesuïta procurà a fer son Baul y recollir la sua roba y alguns llibres y algun diner, y ab volants, anant dos jesuïtes ab un volant, començaren a partir per Tarragona. Los acompanyaven soldats de cavall ab lo sabre a la mà, però ya no tenian lo sabre a la mà lo últim dia que acabaren de partir, pues consumiren dos dies en traurer-los de Barcelona. Tota la Rambla y carrers de Barcelona per aont havien de pasar, estava plena de tota especie de gents. Apareixia que la major part partia ab alegria. Alguns deien que fora ells se perdia la fe en España. La politica, artificis, falsedad, la pedant hipocresia ab la apariència de moltes virtuts, és lo que ha perdut la Compañia dels jesuïtes. No obstant ques deu confessar que entre ells ni havia molts de bons y que aborrian las màximas del Govern.

Lo motiu perquè se feu en Barcelona la expulsió en dita, fou perquè la carta de ordre del rey que per est fi anava al Governador (encara no havia vingut lo Conde de Ricla) se extravià y anà a Mallorca y segons presumien los del correu, los de Madrid equivocaren lo sobre escrit. Però lo Regent de la Audiència havia rebut la orde real en que se manava que cooperàs y ayudàs en lo que dependir (sic) de ella a la expulsió. Lo Regent pués, lo dia 3 al matí congregà las salas e sastime (sic) lo orde de la expulsió que ignoraven los ministres, y veent que encara no se havia intmat la expulsió com manava lo Rey, envià lo Sr. Regent un recado al Governador, dientli si tenia algun orde reservat del Rey. Respongué lo Governador que no. Passaren a casa lo Governador, los fiscals y altres ministres y manifestaren lo orde y decret imprès del rey. Al instant donà lo Sr. Governador las providèncias per la execució ya dita. Los soldats, com los jesuïtas tardavan a obrir las portas, tragueren los destrals per tirà a terra las portas y ab açò obriren los jesuïtes i però amb est rato de temps cremaren los jesuïtes molts papers y 17 tomos manu escrits cuyo títol deia *Juicio recto*. No obstant que havia dos anys que los jesuïtas procuraven ab lo mayor conato conquistar lo poble, se feu tot ab quietut. Se ha de notar que tardaren alguns dies més a pendrer los jesuïtas de Cervera y de Manresa, perquè los que cuidavan de enviar desde Madrid lo orde se oblidaren de estos dos col·legis.

Tots los jesuïtes de la Corona d'Aragó los portaren al col·legi des jesuïtes de Tarragona ahont novament Dn. Miguel de Lorieri, ministre de esta Audiència que cuidava de embarcar los, los llogí e intimà de orde del Rey la pragmàtica sanció que

feu lo Rey per espedirlos. Desde Tarragona anaren al port de Salou y dia 30 de abril partiren los jesuïtes ab barcas castellananas del port de Salou per Itàlia" (4).

Interrompem aquí la narració. Citarem d'altres fragments més endavant. Desconeixem a quina sala seria llegida la Pragmàtica als jesuïtes. En el punt quart del decret reial, del 27 de febrer, que va precedir la Pragmàtica, i en el qual es donaven les ordres i mides per a portar perfectament a terme el desterrament, llegim que havia de fer-se a la sala capitular. Tothom sap, però, que la Companyia no en tenia, i per això, a les cases de jesuïtes es féu, generalment, al refectori. Potser també a Barcelona, o en una gran sala d'estar.

Aquesta Pragmàtica és prou coneguda i moltes vegades ha estat publicada. Com al final exigia de tothom —tant eclesiàstics com civils— el seu compliment s'imprimiren molts exemplars, i per aquest motiu avui no és difícil trobar-la a qualsevol biblioteca. A més, la complexitat de l'assumpte i les moltes ordres, circulars, etc., que anaren succeint-se per tal que fos executat amb la màxima perfecció, aconsellà al govern la publicació conjunta de tots ells amb el títol: *Colección general de las providencias hasta aquí tomadas por el Gobierno sobre el extrañamiento y ocupación de temporalidades de los Regulares de la Compañía...*, la primera part de la qual aparegué el mateix 1767, i les dues restants el 1769 (5).

Els jesuïtes barcelonins esperaren a Tarragona, junt amb tots els altres dels col·legis de Catalunya, el seu trasllat, primer a Salou i després als estats pontificis (almenys això és el que estava previst). El procurador del col·legi continuava assessorant al comissionat a Barcelona, al llarg d'uns dos mesos, sobre els afers econòmics, segons el que era establert al punt setè del decret. Nosaltres, a dos-cents anys de distància, ens podem preguntar si aquell centenar de jesuïtes (6) havien previst aquell final, i en cas afirmatiu, si havien intentat fer alguna cosa per evitar-ho. Respecte a aquest segon interrogant, podem respondre —a priori— que ben poca cosa haurien pogut fer, car les decisions es prenen a Madrid i consideraven a tota la Companyia, no pas tan sols als dos col·legis barcelonins. Pel que fa a la primera pregunta, la font que ens hauria pogut desvelar el que passava a l'interior dels col·legis —ens referim a la

4.- Lumen Domus: annals del convent de Santa Catalina. T. III, p. 439-441. Biblioteca Pública Universitària, Ms. 1007. Vegeu també la narració molt més breu i no exenta d'errors a: Amat, R. de: Excursions... per Catalunya i Rosselló en l'últim quart del segle XVIII. Barcelona: Centre Excursionista de Catalunya, 1919. P. 166.

I les poques ratlles manuscrites afegides al final de l'exemplar de la Pragmàtica. ADB. Registros de comunes. 107. Fol. 448 v.

5.- Com a subtítol: Contiene el pomenor de los destinos dados a sus colegios e iglesias, consistentes en la península, e islas adyacentes y la regla que se ha de observar para lo mismo en los dominios ultramarinos. Parte primera. Madrid: Imp. Real de la Gazeta, 1767. 104 p. Parte segunda i Parte tercera. Ib. 1769.

Dels documents més importants aparegueren moltes impressions, i alguns d'ells foren abundantament repartits entre les autoritats. N'hi ha que especifiquen el seu destinatari i afegixen dades concretes; per exemple, al final de la Pragmàtica enviada a Barcelona, podem llegir, imprès: "En la Ciudad de Barcelona a los 14 días del mes de abril de 1767 años: La Real Pragmática Sanción antecedente, se publicó en los pasajes públicos y acostumbrados de esta Ciudad, empezando por la Plaza y frente del Real Palacio, con notable concurso de gente de todos los estados, concurriendo a ello, con los infrascriptos escribanos de Cámara del Rey N.S. en el Crimen de esta su Real Audiencia de Cataluña y asistiendo los Alguaciles Reales: Antonio Aniquein, Domingo Mercader, Juan Amill y Francisco Martí, yendo todos en caballos y acompañados de timbales y trompetas todos también a caballo y de que certificamos y damos fe. -Juan Casades y Pujol. Jayme Mas y Navarro". ADB. Registre de Comuns. 107. Fol. 448 v.

6.- Coneixem els seus noms pel Catálogo de las Casas y Colegios de la Provincia de Aragón de la Compañía de Jesús. APC. B-III-a-2, Fol. 12 r. -15 v. La llista general de tots els jesuïtes concentrats a Tarragona es pot consultar a: Matrícula general de los regulares de la Compañía del Nombre de Jesús que se reunieron en esta Casa de la de Tarragona, abril 1767. Arxiu de la Provincia de Toledo, S.I., lligall 48.

crònica del col·legi de Betlem (7) — no va més enllà del 1700. Mentre no aparegui un imaginat segon volum, cosa possible però poc probable, hem de cercar la resposta a d'altres fonts contemporànies.

Una primera resposta la trobem a: *Recibo y gasto de la obra del Colegio de Belén de la Compañía de Jesús, comenzado en 16 de junio de 1744* (8), on, quasi dia a dia, quedaven anotades les despeses de les obres, els noms dels qui participaven, com, per exemple, el "director de la fàbrica", Josep Juli, els manyàs Tomàs Olibo i Navarro Vilardell, l'empresari Josep Martí, en Joan Oliver i companys manobres, etc. També se'ns parla de les mules comprades per a portar el material de construcció, de la fusta que arribava de Tortosa i de Sant Celoni, dels milers i milers de rajoles que servia en Tomàs Fornè; anotant en cada cas el preu exacte. Peça important per a l'estudi dels preus i sous d'aquells anys i que no creiem hagi estat encara utilitzada.

Les entrades finalitzen sobtadament —i a començament de pàgina— a mitjans del 1766, amb la dada provisòria d'unes despeses de 326 lliures, 10 sous i 7 diners. Per què —ens podem preguntar— no hi figura res del 1767? Per què les anotacions del 1766 són escaduses i sense concretar sempre la data exacta?

Es donà l'ordre d'interrompre les obres? Ens sembla cosa poc probable, ens inclinàriem a pensar que, donades unes especials circumstàncies, fou preferible bé silenciar les despeses, o bé anotar-les provisòriament en d'altres papers. Recordem que les "grans" riqueses dels jesuïtes han estat sempre un dels punts en què s'han concentrat els atacs dels seus enemics. Veurem, més endavant, l'anècdota de la recerca del tresor dels jesuïtes a la cripta de Betlem.

En tot cas, ens consta que les obres continuaran, amb gran empenta, fins l'any 1766.

Per tal d'assolir una visió més completa del moment, podríem considerar testimonis coetanis i, en primer lloc, les proves que han arribat fins a nosaltres, de la vida acadèmica d'ambdós col·legis. Del col·legi de nobles de Cordelles ja n'hem parlat en d'altres ocasions (9); ara ens limitarem a recollir els testimonis de la seva vitalitat acadèmica i de les conegudes festes celebrades al temple de Betlem.

Tradicionalment aquests actes acadèmics es celebraven al temple, lloc més espaiós que no pas el teatre del col·legi, que sembla reservat als actes més senzills, o als que, pel seu contingut, havien d'atreure una menor participació dels ciutadans. De tots ells s'en feien progra-

7.- Crònica del Colegio de Nuestra Señora de Belén de la Compañía de Jesús (1545-1700). APC. B-II-A (còpia feta l'any 1832, sobre un original que avui per avui sembla perdut).

8.- *Recibo y gasto de la obra del Colegio de Belén de la Compañía de Jesús comenzado en el 16 de junio de 1744*. ADB. "Seminari" (1744-1767). En aquest llibre s'apunten les despeses, mentre que en d'altres s'anotaven les rendes que produïen les tres deixes importants del s. XVII, que possibilitaren la construcció de la nova església, l'edificació de la casa d'exercici al costat del col·legi i l'ampliació d'aquest. Les deixes foren: La de na Estefania Ferrer i Mollet (testament de 21 d'agost del 1649), la d'en Joan Benavent (testament de 21 d'agost del 1649), i la de na Maria Camporrelles i Farreres (testament de 21 de gener del 1688). De totes elles es conserven els corresponents llibres, inclosos en el mateix lligall. El llibre de despeses del llegat Camporrelles acaba, en el fol. 281a, amb la nota: "Enero-febrero 1767, gasto 1302 ll., 10 s., 4 d.". La següent nota, "marzo-abril", queda en blanc. Els jesuïtes ja no hi són. Volem recordar que la deixa dels Benavent havia estat feta per construir un nou col·legi a l'interior de la Barcelona vella, però el 9 de juliol del 1696, fou commutada llur voluntat, aplicant les rendes a la nova església i a l'ampliació del Col·legi de Betlem.

Aquesta església de Betlem fou, en el seu temps, abans de l'incendi del 1936, un bon exponent del barroc a Catalunya Vegi's l'obra recent d'en Joan Ramon Triadó:

Triadó, Joan-Ramon: *L'època del Barroc*: s. XVII-XVIII. Barcelona: Edicions 62, 1984 (Història de l'art català; vol. V). Passim. Amb la bibliografia precedent.

9.- *Col·legi de Santa Maria i Sant Jaume, dit vulgarment de Cordelles, i la Companyia de Jesús*. "Analecta Sacra Tarraconensia", 37 (1965), p. 399-465. El col·legi de nobles de Barcelona durant el segle XVIII. A: *Contribució a la història de l'Església catalana: homenatge a Mossèn Joan Bonet i Baltà*. Montserrat, 1983, p. 51-89.

mes, on quedaven resumides les tesis filosòfico-teològiques o científiques que serien discutides o, en cas de representacions teatrals, s'oferia al públic el text per tal que el pogués seguir (10). La gran majoria han arribat fins a nosaltres impreses sobre paper, si bé coneixem l'existència d'alguns exemplars sobre seda (11).

Aquests programes permetrien, com s'ha fet en altres països, reconstruir la vida teatral dels col·legis jesuïtics a Barcelona (12).

Pocs mesos abans d'arribar a Barcelona Carles III, el 4 de juny del 1759, es cantà un drama sacre al temple (13). Del primer any del regnat d'aquest monarca, 1760, hem localitzat quatre actes solemnes: El del 19 de maig (14), l'oratori sacre de l'endemà (15), un panegíric de Carles III, preludi d'un acte general de filosofia (16), i un barroc poema, també en lloança del borbó (17). Tampoc semblen haver canviat les coses l'any següent. Al programa de l'acte solemne del 1762 hi figuren diverses matèries que s'ensenyaven al col·legi de nobles, tals com: Física experimental, geografia i globus, història, poesia castellana, heràldica, llengua francesa i grega, esgrima, música, teatre i ball; junt amb els noms dels alumnes que hi intervingueren (18).

Troblem altres cerimònies esporàdiques, els elogis funeraris de persones connexes —per un motiu o altre— amb la vida del col·legi. Així, el conegut P. Francesc Xavier Llampillas, pronuncià l'oració fúnebre que glosava les virtuts i mèrits del Dr. Miquel Viladomat (19). El mateix any de 1763, actuarà, en un acte públic, en Casimir Bofarull i Miquel (20), i, l'any se-

- 10.- La Biblioteca Borja en guarda una bona col·lecció. També n'hi ha al fons Bonsoms de la Biblioteca de Catalunya.
- 11.- No foren exclusius dels col·legis de la Companyia. A més dels del col·legi de Betlem, coneixem els dels Estudis Generals de Barcelona (1708, 1709), i els més espectaculars del col·legi de l'Anuncista de Múrcia (1750) i del de nobles de Calatayud (1761), també el celebrat a l'església de Sant Agustí (1704), etc.
- 12.- Són cada dia més nombrosos. Citem:
Rupprecht, W: Jesuithcater: Dialektik und Fest. Frankfurt: Klostermann, 1982. VII, 486 p.
Okon, Jan: Sul teatro dei gesuiti nell'antica Polonia. "Archivum Historicum Societatis Iesu", 51 (1982), p. 319-328.
Mc Cabe, William, H.: An introduction to the jesuit theater. St. Louis (Missouri): Institute of Jesuit Sources, 1983.
Boogerd, Leonardus van den: Het Jezuitendrama in de Nederlanden. Groningen: J.B. Wolters, 1961, 268 p. I a Espanya: La vida de S. Eustaquio, comedia jesuítica del siglo de Oro. Estudio, edición y notas por Agustín de la Granja. Granada, 1982. 611 p. (Fou representat al col·legi imperial de Madrid). Creiem que hi hauria material suficient per a portar a terme, entre nosaltres, una obra de semblants característiques.
- 13.- La Privilegiada Rahab: drama sacro que en los solemnes anuales cultos con que obsequia a la Inmaculada Concepción de María SS. su congregación y escuela suarista... cantó en el templo... de Belén... la capilla de la... Catedral de Barcelona: día 4 de junio de 1759. Barcelona: Imp. Maria Angela Martí Vda. (12) p.
- 14.- Masferrer y de Moreno, Pedro Aparicio: Oratio de natura et laudibus philosophiae... in regis S.I. scholis... iglesia Belen. Barcelona: Imp. Juan Nadal, 1760. (7) p.
- 15.- El triunfo del Arca y ruina de Jericó: oratorio sacro alegórico, que en los solemnes anuales cultos... escuela suarista: cantó en el templo de... Belén... la capilla... Catedral Barcelona. Barcelona: Imp. Maria Angela Martí Vda., 1760 (12) p.
- 16.- Ochoa, José Ignacio de: Al agosto y catholico monarca de las Españas Don Carlos III (que Dios guarde)... panegyrico preliminar al Acto General de Philosophia. Barcelona: Imp. Francisco Surià, 1760 (8) p.
- 17.- Obsequiosa demostración que a su agosto monarcha Don Carlos II (que Dios guarde) puesto a los reales pies de su magestad consagra el Real Seminario de Nobles de la Compañia de Jesús en Barcelona. Barcelona: Imp. Francisco Surià (1760?) (54) p.
- 18.- Acto académico de buenas letras y ejercicios de caballeros que al... príncipe de Asturias Don Carlos Antonio.. consagró el Real Seminario de Nobles de Barcelona...: 7 y 8 de enero. Barcelona: Imp. Francisco Surià, 1762 (10), 31 p.
- 19.- Llampillas, Francesc Xavier, S.I.: Oratio in magnifica funeris pompa, ... Michaeli Viladomat... XVI cal. Ian MDCCCLXII. Barcelona: Imp. Francisco Surià, 1763. XVIII p.
- 20.- Bofarull i Miquel, Casimiro: El mar de cristal delante el throno de Dios: canción real... escuela jesuítica... seminarista... en el Seminario de Nobles de Cordelles... en el día 21 de mayo... en el Templo de Belen. Barcelona: Imp. Francisco Surià, 1763 (8) p.

giient, en Ramon de Rialp i de Solà (21). Un dels actes que tingué més ressó, fou el celebrat en honor del governador de la ciutat —i amic de la Companyia— el Marquès de Mina (22). Aparentment, tot segueix el seu curs normal i, tanmateix, quelcom succeirà a Barcelona aquells anys immediatament anteriors al desterrament, però no quedarà reflectida a les esmentades festes i cerimònies. L'any 1765 es celebraren almenys dos actes acadèmics: el de filosofia del 29 de maig (23) i el complectiu de totes les assignatures al final de l'any (24). Tenim constància, també, de l'acte acadèmic de teologia de 1766 (25) i del de filosofia de 1767 (26), dos mesos abans de fer-se efectiva l'expulsió.

Estoïcisme enfront d'una situació inevitable?

Tal indiferència, o ignorància, davant la realitat del moment, l'observem també a les publicacions científiques del col·legi de Cordelles, des de les cartes de Ciceró, impreses per a ús dels seus alumnes (27) passant pel llibre dirigit als congregants del P. Ferrusola (28) fins a les diferents obres del conegut P. Tomàs Cerdà —una de les figures més rellevants de la història de la matemàtica a la península durant el s. XVIII— (29) tot incloent l'edició de les noves contitucions del col·legi (30), i la de les regles pels seus criats (31).

- 21.- Rialp i de Solà, Ramon de: *Maria a primaeva lae immunis: epos... alumnus...* in Regio Nobilium Seminario de Cordelles... in *Bethlemitico Templo...* 11 junii. Barcelona: Francesc Surià, 1764. 8 p.
- 22.- Duran i de Bastero, Lluís de: *Epístola quae... Jacobo Michaeli de Guzman, marchioni de la Mina... dicabat jesuitico-philosophicas theses...* in *Barcinonensi Soc. Iesu Templo...* patrono D. Francesc Xav. Llampillas. Barcelona: Imp. Joannes Nadal, 1764 (24) p.
- 23.- Escurell i Torres de Bages, Francesc: *Matri Virgini eius inter propugnandam iesuiticam philosophiam...* patrono P. Onuphrio Prat de Saba S.I. ... in *Bethlemitico Templo*, 29 maii, 1765, hora 4 pomeridiana. In *gratiam studentium die 25. eiusdem, hora 8, matutina*. Barcelona: Imp. Francesc Surià, 1765. L p.
- 24.- *Acto académico de Física, Geografía, Arithmetica, Latinidad, Rhetorica, Poesia, Lengua, Musica y Danza... caballeros seminaristas... manifestaran al público los buenos principios, que han adquirido...* En el *theatro del mismo seminario*, 29 y 30 de diciembre de 1765. Barcelona: Francesc Surià (1765). 10 p.
- 25.- *Castellar i Ferrusola, Josep: Mariae, virgini invictae, immaculate, iesuiticae scholae patronae... iesuiticam theologiam dicabat...* In *Templo...* XV ac XVI kal. Iun. hora IV pomeri. a. MDCCCLXVI... patronus Iosephus Puig S.I. Barcelona, Imp. Joan Nadal (1766). 18 p.
- 26.- Puig i Coderch, Francesc; Postius i Rovira, Manel: *Theses Phil. exceptae de quaestionibus per biennium exagitatis...* patrono Francesc Xav. Llampillas S.I. (In *Bethlemitico Templo...* 1 i 2 febr. 1767...). Barcelona: Imp. Joan Nadal (1767). XLI p.
- 27.- *M.T.C. ex omnibus quae extant, juxta numerum eorum, quibus inscribuntur ordine alphabetico selectae epistolae. In gratiam collegarum et alumnorum collegii Betae Mariae et Divi Jacobi de Cordelles Societ. Jesus (Venditur in domo Joannis Pauli Marti...)*. Barcelona (17 - ?).
- 28.- *El congregante práctico en las Congregaciones de Estudiantes de María Santísima... estan fundadas en los colegios de la Compañía de Jesús, o Libro de estas congregaciones. 2a. impr.* Barcelona: Imp. Joan Nadal, 1762. 362 p. (Per la llicència eclesiàstica al final del llibre, sabem que el seu autor era el P. Ferrusola i que fou editat per primera vegada a Girona el 1749).
- 29.- *A la mateixa impremta d'en Francesc Surià de Barcelona, aparegueren successivament: Lecciones de Matemática, o elementos generales de Aritmética y Algebra para el uso de la clase. T.I i II (1758). 316; 237 p.; el 1760: Lecciones de Mathematica o elementos generales de geometria... (264 p.); i el 1760: Leccion de Artilleria para el uso de la classe... por el profesor Real de Matemáticas en Barcelona.*
- 30.- *Constituciones del Imperial y Real Seminario de Nobles de Barcelona. Fundado baxo la invocación de Ntra. Sra. y Santiago de Cordelles.* Barcelona: Francisco Surià, 1763. 56 p.
Reglas para los criados estudiantes del Seminario de Nobles de Nuestra Señora y Santiago de Cordelles. Barcelona: Imp. Juan Nadal (1763), 24 p.
- 31.- *Reglas para los criados estudiantos del Seminario de Nobles de Nuestra Señora y Santiago de Cortadelles.* Barcelona: Imp. Juan Nadal. (1763). 24 p.

I, encara més simptomàtic —i qui sap si, fins i tot, imprudent— el P. Antoni Codorniu publicava a Barcelona, l'any 1764, la seva polèmica refutació de l'obra de Barbadiño sobre els mètodes d'estudi (32).

Fins ara, doncs, cap símptoma qualificat que permetés endivinar el ja proper col.lapse.

Però, si considerem unes altres fonts, podem copsar el ressò de les angoixes dels jesuïtes barcelonins. Ens referim a alguns sermons predicats per professors del col·legi fora del temple de Betlem. N'escollim tres com a mostra indicadora de l'empitjorament de la situació. El primer el motivà la mort de la reina Maria Amàlia de Saxònia. Barcelona volia honorar-la, i per això s'encarregà al P. Ramon Foxà el sermó i la composició d'unes poesies, una per il·lustrar els 26 cartells que havien d'ornar l'interior de la catedral, i d'altres més llargues per a ésser publicades (33). Tot el sermó respira seguretat, així com reverència vers la reialesa. Avui, fins i tot, el qualificariem de servil. La difunta reina era un model de totes les virtuts, una autèntica santa, segons l'orador, i com a prova màxima d'aquesta suposada santedat s'addueix la manifestació en aquest sentit per part del rei (34). Naturalment el mateix Carles III era presentat també com un model de vida religiosa i santa (35). Tot plegat molt maco i cortesà, ple d'afecte vers la dinastia borbònica. Deixem passar uns anys per fer unes consideracions de les exèquies dels qui foren dos amics de la Companyia a Barcelona, ens referim al bisbe Asensi Sales i al governador Marquès de Mina. En el primer cas l'elogi funeral del P. Reynes (36), després de recordar la destacada personalitat humanista del difunt i la seva magnífica biblioteca (37), es deté a parlar de l'amor professat per aquest a la Companyia, molt més d'agrair en els temps, que l'autor qualifica "fatalísimos tiempos", que està patint la mateixa (38). Els oients copsarien tot seguit el valor d'aquella afirmació tan repetida de viure en

- 32.- CODORNIU, ANTONIO: *Desagravio de los autores y facultades, que ofende el Barbadiño en su obra: Verdadero método de estudiar según la traducción castellana de todo conforme al original portugués...* Barcelona: Imp. Maria Angela Martí Vda., 1764 (17) f. També següen publicant-se obres de caire ascètic: RODRIGUES, ALONSO: *Ejercicio de perfección y virtudes cristianas*. Barcelona: Imp. Maria Angela Martí Vda., 1767. 3 v. VILLEGAS, BERNARDINO DE: *Soliloquios divinos*. Barcelona: Imp. Pablo Campins, 1767. 314 p. CROISSET, JOAN: *Discursos espirituales sobre los asuntos más importantes para la vida cristiana*. T. I-II. 4a. impr. Barcelona: Maria Angela Martí Vda., 1768.
- 33.- *Reales exequias que a su augusta soberana Da. Maria Amalia de Saxonia reina de España consagró el rendido amor y gratitud de la mui ilustre ciudad de Barcelona, en los dias 23 y 24 de abril de 1761*. Barcelona: Imp. Maria Teresa Vendrell y Teixidó (1762). 110 p. A continuació *Oración fúnebre que en las exequias... dixo el P. Ramon Foxà S.J.* Ib. 33 p.
- 34.- (La reina es pot comparar amb qualsevol de les santes de l'Antic i Nou Testament, diu l'orador). "No quiero de esto más testimonio, que el que nos dió en su alabanza todo el juicio y amor de nuestro mismo Rei Carlos Tercero, *La reina es una santa*, dixo a uno de sus ministros y decirlo al Rey fué authenticarlo" (Ib. p. 9).
- 35.- Que piadoso el cielo nos continuará aquellas bendiciones que comenzamos a experimentar en este felicissimo reinado, y que conocemos todos ser igualmente debidas a la virtud de entrambas Magestades". Ib. p. 32.
- 36.- REYNES, ANTONIO, S.I.: *Oración fúnebre... en las hornas... del Ilmo. D. Asensio Sales... obispo de Barcelona... en la parroquial Iglesia de San Menna de Sanmenat. 29 de abril 1766*. Barcelona: Imp. Juan Nadal, 1766. 72 p. Aquest pare havia predicat dues quaresmes successives a la Catedral de Barcelona. Ens ho recorda a la presentació de l'elogi funeral.
- 37.- "Testigo de todo ello la correspondencia que mantenía con los literatos y críticos de nuestros Reinos... Testigo es de excepción mayor la copiosa librería, la más selecta de ningún particular, de más de 12.000 obras". Ib. p. 17-18.
- 38.- "Amaba extrañablemente... tiernamente a la Compañía de Jesús, la que decía haverle educado desde niño. Por ésto en estos *fatalísimos tiempos* en que ha querido el Señor probar su paciencia y su virtud, haciendole gustar la herencia que dejó Cristo a los que piadosamente le siguiesen; en este tiempo tan borrascoso, le mereció al Sr. Sales la maior compasión..." Ib. p. 35. De fet fou el primer bisbe que va dirigir-se al Papa demanant-li que defensés la Companyia (el subratllat és nostre).

un "tiempo tan borrascoso". Més d'un d'ells hauria sentit parlar d'aquelles tertúlies on es parlava malament de la Companyia, i a les que el bisbe no volia assistir perquè en elles es "murmurava" (39).

Més clarament parla d'aquests murmuris i dels seus instigadors, el P. Antoni Roque Gila (40) al seu sermó funerari en honor del Marquès de la Mina, el 29 del gener de 1767, dos mesos abans de l'expulsió (41).

Cert, els jesuïtes de Barcelona, com els de la resta d'Espanya (42) havien vist ennuvol·lar-se el cel. En deu anys havien passat d'una tranquil·la seguretat, quan el P. Ràvago era confessor de Ferran VI, a la constatació de l'ambient hostil que els encerclava.

Aquella aparent continuïtat que semblava traspuar la prossecució d'importantes obres i d'actes acadèmics, serien tan sols una façana d'estoïcisme —o de confiança en Déu— enfront del perill.

Barcelona no està pas lluny de França, i Girona es troba encara més a prop. En aquesta segona població es refugiaren alguns jesuïtes francesos que no havien volgut acceptar les condicions que se'ls imposava per a la permanència al seu país. Com és natural el malestar que els abrusava es difondria entre els jesuïtes catalans, donant peu a manifestacions contra les mides preses pel borbó francès, la qual cosa derivaria, molt probablement, en crítiques contra l'espanyol, des del moment en què començaren a arribar de Madrid notícies sobre els intents reformistes del monarca. Pedres llençades en moments d'explicable despit, converses familiars poc controlades, es convertiren en terribles "boomerangs" mercès als enemics. Serà de Girona precisament, d'on arribaran a Madrid les acusacions més grans contra els jesuïtes.

Un manuscrit que es conserva avui en dia a la Biblioteca Episcopal de Barcelona mereix tota la nostra atenció. És tracta de la traducció al castellà d'una obra que —segons se'ns diu al començament— fou publicada a Luca el 1760. Reuneix tres cartes d'autor anònim a una senyora que li havia demanat consell. Els títols són explícits: *Carta que explica a cierta Dama si deve creerse muy próxima, e inminente la suppression de los PP. Jesuitas, escrita por un Grande Theologo y no menos político. Carta segunda a una Dama sobre la duda de si deve apartar a sus Hijos del Collegio de los PP. de la Compañía de Jesús*. I, finalment, la tercera: *Carta a una Dama, que duda sobre el como deve contenerse en las presentes emergencias de los PP. Jesuitas*. A aquesta s'hi afegeix: ... *escrita por un grande theologo de Italia y traducida al español por un Cadete del Regimiento de Rs. Gdias (Reales Guardias)* (43).

- 39.- "No asistiendo a Tertulia alguna, desde que reparó, que en una a que asistía muy pocos ratos se murmurava; paradero funesto que suelen tener las más de ellas". *Ib.* p. 19
- 40.- GILA, ANTONIO ROQUE, S.I.: *Sermón fúnebre de... Don Jaime Miguel de Guzman, Marqués de la Mina... Capitan General... Presidente de la Real Audiencia... 29 de enero de 1767... en la Iglesia de San Miguel de la Barceloneta*. Barcelona: Imp. Thomas Piferrer, 1767, 46 p.
- 41.- "El delator y el embidioso recibian su castigo en su rostro severo, que fulminaba rayos de indignación. Huió siempre las pláticas vanas, i más las murmuraciones, altamente persuadido de el grave peso que atañe a los detractores no solo una palabra, sino aun el silencio de los grandes personajes. En su presencia las lenguas maldicientes lexos de propagar el veneno se inficionaban a si mismas". *Ib.* p. 35.
- 42.- La proximitat a la Cort feia que els jesuïtes de Castella visquessin més directament els problemes. Ja el 1765 el provincial, P. Necman, se'n feia ressò escrivint al general P. Ricci: "En España tiene la Compañía muchos enemigos y muy prevenidos a contradecirla; éstos serán ayudados con el favor de un ministro (Roda) que está para venir desde Roma a ejercer un empleo muy acomodado para expulsar a la Compañía. Los jesuïtas españoles no ignoran ésto pero piensan que no deben temer mientras viva la reina Madre". Cit. EGIDO. *Motines de España y proceso contra los jesuïtas: la "Pesquisa reservada" de 1766*. O.C. p. 226, nota 21. Per l'ambient general a la Cort: CORONA, CARLOS E.: *Sobre el conde de Aranda y sobre la expulsión de los jesuïtas*. A. *Homenaje al Dr. D. Juan Reglá Campistol*. T.II. Valencia: Universidad de Valencia, 1975. P. 90-92.
- 43.- BEB. Ms. 115. 58, 54 i 28 p. respectivament.

No hem pogut controlar si es tracta de veritat d'una traducció o ens trobem enfront d'una obra original escrita entre nosaltres, però això, de moment, no ens interessa. Per les seves constants al·lusions al Bottagriffo (44), per la forma epistolar —freqüent en aquells anys al nord d'Itàlia (45)— i per les al·lusions concretes a la història d'aquell país, ens inclinàrem a acceptar el que se'ns diu a la introducció. El que a nosaltres ens interessa subratllar és que aquest petit manuscrit es podia llegir a Barcelona i que, quasi amb seguretat, es guardava a la biblioteca del col·legi de Betlem (46). D'ésser així, els jesuïtes podien tenir un coneixement d'allò que contra ells es preparava més enllà de les Rambles.

Aquest manuscrit és una de les moltes obres polèmiques que per aquells anys corrien pel centre i sud d'Europa contra la Companyia. Tema aquest molt apassionant però en el que no volem entrar perquè coneixem la imminent publicació de totes aquestes fonts pro i antiricicanes. Per altra banda, no sembla pas que Barcelona fos un centre creatiu d'aquesta literatura, més aviat seria un centre difusor per a tot el Principat. La major part de les obres traduïdes al castellà foren impreses per en Tomàs Piferrer, declarat enemic de la Companyia. Les que hem pogut localitzar són de caràcter més aviat divulgatiu i pamfletari. (47). Es multiplicaren, després de la supressió, d'altres de més punyents a les que els jesuïtes ja no podien respondre. Amb motiu del desterrament circulà per França un petit opuscle justificant tal mesura, que tot seguit fou traduït a l'italià, i en la primera entrega se'ns diu que a mida que vagin arribant els exemplars francesos seran traduïts. Ignorem si fou així. Hem volgut citar aquest opuscle perquè en ell se'ns parla de la casa on vinsqué Ignasi, a Barcelona, i de la cova de Manresa com a llocs emprats pels jesuïtes catalans per a fortificar la seva prepotència a Catalunya; cosa més efectiva —segons l'anònim autor— que el mateix cúmul de riqueses (48).

- 44.- Gino Bottagriffo e Compagni, anaren reunint i publicant a Lugano, originals i traduccions d'obres en defensa de la Companyia, fins a arribar (com a mínim) als 17 volums, el darrer aparegut el 1761.
- 45.- Per exemple: *Risposta ad alcune lettere scritte alcuni giorni addietro e sparse per l'Italia*. Genova, 1759. 42 p.
- 46.- No podem excloure la possibilitat de que fos incorporat a la Biblioteca Pública i Episcopal pel seu primer bibliotecari, Ignasi Torres Amat, després de l'expulsió.
- 47.- *Mondo gesuitico scoperto al pubblico con la vera e distinta relatione dell'arte sopraffina con cui la Compagnia tende all'universale monarchia del Mondo*. Carpentras, 1758. 78 p. A la coneguda biblioteca que don Pedro de Aragó donà a Poblet hi figurava: *Forma del Governo gesuitico, con una instruzione et aviso d'potentati del modo, con il quale si governani li gesuiti per ridurre la loro comp. ad una perfetta monarchia*. 101 p. (no hi consta cap data). Llista de 18 consells pràctics i maquiavèlics. La Pragmàtica havia prohibit tota defensa de la Companyia; això implicava la retirada de totes les obres que li feien costat, i no permetre la introducció a Espanya de les publicades a l'estranger. Tres exemples d'això serien: la reial provisió de 25 d'agost del 1769, prohibint la circulació del breu pontifici *Celestium*; la reial cèdula que imposa penes a qui difongui estampes satíriques al·lusives a l'expulsió dels jesuïtes, de 3 d'octubre del 1769; i la reial provisió del 1777, prohibint la introducció d'un "libelo sedicioso" imprès a Amsterdam l'any anterior, en el que es defensava la Companyia. Això explica que sigui més fàcil localitzar les obres contràries als jesuïtes que les apologies. Malgrat tot, es coneix la *Apologia de el Instituto de los Jesuítas*. Avinyó, 1765, 2 v. (288; 303 p.).
- 48.- *Riflessioni storico-critiche sul discacciamento dei gesuiti dai Regni delle Spagna*. Venezia, 1767. 63 p. Pel que fa a Catalunya llegim: "Il Santuario di Manresa attirava loro la venerazione di tutte le Spagne; ed altri Santuari ancora, che di distanza in distanza gli scaltri Ignaziani si avevano eretto, imprimevano in tutti i Popoli una profonda venerazione verso di loro. La sola camera di Barcellona, in cui dicevano, che si era disciplinato Sant Ignazio, giovava loro a mantenere la divozione straordinaria di tutta la Catalogna. Mostravano le goccie ancor fresche dopo duento, e cinquant'anni, di sangue; e guai chi presso i Catalani ne avesse posta in dubbio l'autenticità" (p. 38-39). Entre les obres que circularen després de l'expulsió, notem una tendència política, ja ben manifesta als mateixos títols: *Istrucción a los príncipes sobre la política de los padres jesuítas, ilustrada con largas notas y traducida del italiano, en portugués y ahora en castellano*. Madrid: Pantaleón Aznar (reimpreso en: Barcelona: Thomas Piferrer, 1768). 103 p.; *Monarchia de los solipsos por Lucio Cornelio Europeo: esto es exacta descripción del pernicioso gobierno interior... de los jesuítas / compuesto por el P. Melchor Inchoffer, jesuíta que fué 45 años; traducida del latín... Juan Jolis y Bernardo Pla (Barcelona): Thomas Piferrer, 1770. 4 f., 112 p. Retrato de los jesuítas formado al natural... traducido del portugués al castellano*. Imp. Madrid (reimpreso en: Girona: Joseph Bro, 1768). 144 p. *Continuación del retrato de los jesuítas...* Madrid: Gabriel Ramírez, 1768 (reimpreso: Barcelona: Thomas Piferrer, 1768). P. 145-278.

Però tornem al manuscrit de la Biblioteca Episcopal. L'obra no resulta gens fàcil de llegir, més pel seu contingut espès i iteratiu que no pas per la seva excel·lent grafia del vuit-cents. En les tres cartes, l'autor anònim pretén ésser objectiu; de bell antuvi li explica a la seva corresponent que li exposarà les raons en pro i en contra, deixant al seu judici la presa de posició. Però aquest mètode, objectivament acceptable, esdevé, en les seves mans, un mitjà sibil·lí de persuasió. N'hi ha prou amb fullejar-lo —jo vaig tenir la paciència de llegir-ho íntegrament i vaig penedir-me tot seguit— per ensumar càrrega afectiva amb què recolça o menysprea les proves. Ens diu que, per tractar-se d'unes cartes, no creu necessari aduir les proves d'allò que afirma.

La primera carta —potser la més curiosa i original— enfronta l'autor a tres categories de persones: els fanàtics, els historiadors i els teòlegs.

No voldria fer-me pesat però potser pot ajudar a comprendre els aires que es respiraven als ambients antijesuítics —també a Barcelona— el citar unes poques ratlles.

Entre les acusacions formulades pel fanàtic antijesuític llegim:

"Gracias a Dios y al cielo que nos hallamos en vísperas de la gran fiesta de ver arrancada del mundo la funestísima planta o árbol jesuístico y con ésto se descubre ya a los ojos de todos la hipocresía, sin máscara ni embosso, se va suffocando del todo el *probabilismo impio* castigados los manipuladores de venenos y violadores del Derecho Real y Pontificio, los robadores de los bienes agenos, los turbadores de las familias y la universal inquietud del mundo." (49)

Per reforçar les seves proves acudeix a tots els possibles mitjans, fins i tot a passades "revelacions" i "profecies", com les que —segons ell— feren ja un Melchor Cano, un Lanuza, o els bisbes d'Àvila i de Dublin, i sobretot en Palafox, preveient, tots ells, la ruïna de la Companyia. La profecia del de Cusa, segons la qual a mitjans del s. XVIII "seria arrancada de la Iglesia una Rea Generación enganyadora del mundo". Evidentment es referia a la Companyia de Jesús (50).

En el terreny de la història, parla de la ruïna de tots els imperis des de l'antiguitat. Tots han desaparegut, però no ha estat així amb el dels jesuïtes, perquè, segons els seus factors,, s'han pres totes les mesures que calia prendre.

Ignorem si aquesta obra va influir en les declaracions dels testimonis barcelonins que foren citats i preguntats sobre la culpabilitat de la Companyia, i que forniren Campomanes de "sòlids" correus per a la construcció del seu dictamen.

Fins ara hem considerat la situació dels jesuïtes durant els anys precedents a la seva expulsió. Ara cal considerar el que es deia d'ells als ambients antijesuítics.

Per tal de situar-nos, avancem unes dades que més endavant ampliarem: Després de l'anomenat "motí d'Esquilache", el rei, que havia fugit a Aranjuez, nomenà el comte d'Aranda president del "Consejo de Castilla". Com a tal havia de restablir l'ordre. A més de les mesures de caràcter policíac, es cregué necessari estudiar a fons el problema. Per això, i per tal d'agilitzar la investigació, el Rei establí un consell reduït que es reunia a la "Sala extraordinària". A Campomanes, com a fiscal, li corresponia redactar l'acusació contra el culpable o culpables. Foren trameses cartes amb formularis a les diverses províncies espanyoles, per tal d'esbrinar la identitat dels responsables. En teoria es tractava d'una mesura adient, a la pràctica, però, i amb el desconeixement d'Aranda, Campomanes es féu amb la direcció de les enquestes, i aquestes prengueren, ja a priori, un caire antijesuític. Teledirigides, no cercaven co-

49.- Carta que explica a cierta dama... p. 12.

50.- *Ibid.*

nèixer els culpables, sinó tan sols si els jesuïtes n'eren responsables. A més, els testimonis foren elegits entre els "tomistes" i altres enemics de la Companyia.

Egido, que com veurem intervingué directament en la publicació del Dictamen, ha elaborat un interessantíssim estudi sobre les recerques —la "Pesquisa", encara inèdita en part— que seguim, tot resumint la part que ens interessa (51).

L'oidor barceloní Lorieri, encarregat de la "Pesquisa" a Barcelona, rebé, del president del Consell, la següent comunicació:

"Para que con la mayor reservar reciba sumaria información al tenor de los particulares que comprehende la inclusa Instrucción, firmada del Sr. Fiscal del Consejo, y acompaño copia de las Letras del Rvdo. Nuncio respecto a los regulares que convenga declaren, para que no se excusen; tomando juramento a los testigos no sólo de decir verdad, sino de guardar el más profundo secreto, pena de que serán castigados como reveladores del secreto de Estado" (52).

La instrucció firmada per Campomanes incloïa les consignes per l'interrogatori:

"1. Lo primero, si en aquella ciudad y sus inmediaciones se han impreso algunas obras anónimas, relativas a los negocios de los jesuitas en Francia, o el *Breve Apostolicum*, relativo al Instituto, en latín o en castellano, y con qué licencias, tomándose declaración a los eclesiásticos, aunque sean regulares, en fuerza de las Letras que acompañan, y lo mismo a los seglares, haciendo reconocimiento de las imprentas, si alguna hubiere, en que resulte haberse impreso dichas obras o los Breves dirigidos a algunos obispos en España sobre la confirmación del Instituto.

2. Igual averiguación se hará en razón de sermones o predicciones contra el gobierno, de los jesuitas u otros cualesquiera, que puedan tener alusión a las novedades pasadas" (53).

L'interrogatori fou semblant als de la Inquisició: estricta silenci sobre els acusadors, elecció d'aquests, impossibilitat d'una defensa objectiva.

A Barcelona foren interrogats 8 laïcs i 26 eclesiàstics, de qui coneixem fins i tot els noms. Foren: un estudiant de moral, dos capellans militars i un honorari del rei, un metge, l'impressor Tomàs Piferrer (que tindrà cura d'imprimir tota la propaganda antijesuítica a Barcelona), Jeroni Capmany, conseller del rei, el fiscal de l'Audiència, vuit capellans seculars i catorze religiosos (un benedictí, un mercedari, un membre de la Congregació de la Missió, quatre carmelites i set dominics).

Dues preguntes centraven els interrogatoris. La primera: Si coneixien qui havia imprès i difós els escrits del Papa i dels bisbes en defensa de la Companyia. La segona: si coneixien els responsables del "motí d'Esquilache". Les respostes podien incloure temes connexos suposadament antijesuïtics.

Pel que fa a la primera demanda, la persona més escaient per respondre hauria estat l'impressor Piferrer, però aquest es desdigué d'una primera afirmació i confessà que les im-

51.- EGIDO, TEÓFANES: *Motines de España y proceso contra los jesuitas: la "Pesquisa reservada" de 1766*. "Estudio agustiniano", 11 (1976), P. 219-260.

52.- AC. fol. 1 r.; fol. 2 r.-v.; AC. 42, 6, fol. 1 r.-ss. Cit. EGIDO, *o.c.* p. 229.

53.- *Ibid.*

pressions eren tan ben fetes que no es podia reconèixer qui les havia fet. Pel que fa a la difusió, molts acusaren les porteries dels col·legis de la Companyia (54).

Respecte a la segona pregunta —sobre els responsables dels aldarulls de Madrid— l'òidor Lorieri interrogava:

"Si saben que los jesuitas han hablado y hablan contra el gobierno, y si en los sermones que han predicado se han explicado quejosos de él y del ministerio, y si les han oído algunas conversaciones o predicciones que puedan tener alusión con las novedades pasadas y con lo ocurrido en la Corte el presente año" (55).

Bastants testimonis de Barcelona coincidiren a afirmar la seva creença de què havien estat els jesuïtes. Per exemple, el capità d'artilleria Esteve Patau afirmava:

"no duda que los jesuitas fueron los que movieron el alboroto de Madrid, pues, a más de haberlo oído decir públicamente y ser ésta la voz común y fama en esta ciudad..." (56).

Alguns insinuaven que l'alegria que havien manifestat els jesuïtes en conèixer l'aldarull, podia considerar-se una prova de llur participació (57). D'altres afirmaven que els jesuïtes havien conegut, abans de produir-se, la imminència de l'esclat madrileny, la qual cosa havia d'ésser considerada una prova de la seva participació. Així, Piferer afirmà que havia sentit d'un del seu gremi, italià d'origen, que havia arribat de Madrid tot fugint del que hom preveia que passaria:

"porque tenía algunos antecedentes de que había de suceder el tumulto aquel mismo día, y que cree el declarante que tendría dicho librero algún aviso de los jesuitas, por ser muy apasionado y afecto a ellos" (58).

De manera semblant, d'altres repetien allò que havien sentit a dir, directa o indirectament, a un dominic, arribat de Roma, que afirmava que en aquella capital alguns jesuïtes manifestaven públicament el seu desig de gaudir dels esdeveniments que havien de produir-se avait a Madrid (59).

Joan Abbach és el testimoni més important a Barcelona, sense, però, assolir la significança que tingué el canonge Berga de Girona, que sembla haver estat la font principal i el coordinador de totes les respostes obtingudes en aquella ciutat, les més ferotges dirigides contra

54.- EGIDO, *o.c.* p. 232. Avui hom no pot negar que, de fet, i en alguns moments, aquestes porteries es convertiren en llocs de difusió de pamflets contra aquells qui eren considerats enemics de la religió, i entre ells membres del govern. Vegeu: EGIDO, T.: *Oposición radical a Carlos III y expulsión de los jesuitas*. "Boletín de la Real Academia de la Historia", 174 (1977), p. 529-545 (especialment: p. 533-534).

55.- AC. 43-3, fol. 4 v. Cit. EGIDO, *o.c.* p. 232, n. 41.

56.- AC. 43-3, fol. 70 v. Cit. EGIDO, *o.c.* p. 233, nota 45, on es citen altres testimonis semblants.

57.- Lo quinto -dium del canonge Berga a Girona- porque habiéndome puesto en observación el citado día dos de abril como se difundía la noticia del Motín por esta ciudad, advertí y advertieron otros muchos conmigo, que los jesuítas y todos los de su bando lo iban publicando y comunicando a los demás con la *mayor alegría* y como si fuese la noticia más importante que podían tener...". AC. 42-6 (2) fol. 30 v. Cit. EGIDO, *o.c.* p. 234-235, nota 48. Allí d'altres testimonis coincidents.

58.- Tomàs Piferer. AC. 43-3, fol. 77 v. Cit. EGIDO, *o.c.* p. 236, n. 55.

59.- Joan Abbach testifica: "... haber oído decir al P. Maestro de Voltas, dominico, que en Roma se anunciaba el tumulto de Madrid, antes de suceder". AC. 43-2, fol. 22 v. Diferents testimonis a Barcelona afirmen la mateixa notícia. AC. 43-3, fol. 77 r. Cit. EGIDO, *o.c.* p. 236, n. 53.

rona d'Aragó. Els més complets fan referència al col·legi de Betlem (104), però hi trobem d'altres —llibres i papers, més que capbreus pròpiament dits— relatius als altres col·legis de Catalunya (105).

Quan s'estudià la possibilitat de readmetre els jesuïtes, sobretot després del restabliment de la Companyia per Pius VII el 1815, calgué estudiar de bell nou la situació dels edificis i altres béns. D'aquesta època —a cavall entre els segles XVIII i XIX— tenim també força documentació econòmica al mateix arxiu (106).

Aquests dos grups de fonts permetrien l'elaboració d'un estudi sobre la dispersió dels béns jesuïtics, i la constatació sobre el compliment o no de les finalitats per a les quals el govern havia decidit fer la incautació. Això és el que s'ha fet a Nàpols (107).

La nostra exposició ha arribat a la seva fi; quedaria, emperò, coixa si no hi afegíssim un breu complement de caire bibliogràfic sobre l'estat actual de les investigacions referents al desterrament de la Companyia del territori de la Corona espanyola. Investigacions que, en realitat, tracten d'esbrinar a qui correspon la responsabilitat última dels fets.

- 104.- *Capbreu de les rendes del Col·legi de Betlem*. Rebut per Ignasi Clos i Vilar. Començat el primer d'agost del 1792. En els seus 269 folis recull 168 declaracions. Al final hi ha un índex. ACA. *Monacals. Hisenda*, 2551. *Capbreu de les rendes del col·legi de Betlem, en el Vallès*. Notari Ignasi Clos i Vidal (268) folis. ACA. *Monacals. Hisenda* 2559. *Resúmenes de los censos del colegio de Belen en el Partido del Vallès y Ciudad de Barcelona*. A: *Relaciones de los censos... 1792-1798*. ACA. *Monacals. Hisenda*, 2542 folis. 167 r. 282 v. En aquest mateix llibre, en els folis precedents hi trobem la nota: *Josef Guillemí comerciante... propone comprar los censos enfiteuticos... solicita se le entregue una noticia puntual... para formalizar su propuesta. Lo manda José Payá Sanz*. 7 nov. 1781. A continuació s'exposen amb detall totes les entrades. Així aquell any l'import conjunt dels censos i censals del col·legi pujaven a 2339 l., 13 s. i 16 d. (fol. 163 v. 164 r.). Es donen també les quantitats de la del Vallès: Granollers (fol. 157 v. 160 r.), Palou (160 r. v.), Corró d'Avall (fol. 161 r.), Cardedeu (fol. 116 r. v.), Marata (fol. 162 v.), Canovelles (fol. 162 v.), Corró d'Amunt (fol. 163 r.), Sant Feliu de Codines (fol. 164 r.), Llinars d'Avall (fol. 146 r.), Vallderiols (id.), Vic (fol. 164 v.), etc. Segueixen els censos que cobraven els altres col·legis de Catalunya. D'altres capbreus: *Registro primero de escrituras relativas al real apeo de las Temporalidades de los ex-jesuïtas que residieron en este Principado, comprensivo de los años 1792, 1793, 1794*. Notari Ignasi Clos i Vilar. ACA. *Ib.* 2539, la part del col·legi de Betlem fol. 6 r. - 308 r., amb un total de 210 documents. *Registro segundo que comprende los años desde el 1795 al de 1803*. 173 folis., amb 50 documents relatius a l'administració, 14 a l'intendent, i 135 de finques, etc. *Llevadores de las tierras, heredades, censos y censales... en la Villa de Granollers y otras vecinas*. S'enumeren, primer les 155 persones que paguen censos, en general petits; també les terres, sense especificar l'extensió, únicament els noms de qui les conrea, i qui paga en diners o en fruits de la terra i animals. *Ib.*, *Monacals. Hisenda*, 2560. Vègi's també: *Nota d'algunes possessions que foren dels jesuïtes del col·legi de Bethlem de Barcelona, les quals estan en Sria. Alodial del Revm. de o de sa Mensa Episcopal*. ADB. *Fons seminari-Betlem*.
- 105.- *Registro de varios expedientes relativos al Real Apeo y demás negocios de las temporalidades Rev. las declaraciones D. Phelipe de Córdoba, comisario ordenador de los reales ejércitos y thesorero*. *Ibid.*, 2540. Comença per Barcelona i passa als altres col·legis. També *Ibid.*, 2560 (especialment: Cervera, Girona, Lleida, Seu d'Urgell, Tarragona, Tortosa i Vic).
- 106.- *Quaderno de noticias sobre temporalidades de ex-jesuïtas en el Corregimiento de Mataró*. ACA. *Monacals. Hisenda*, 290. En el mateix lligall moltes dades, tant econòmiques com històriques, a l'entorn de l'any 1820. Al n. 20: *Temporalidades de los ex-jesuïtas de Belen. Pliegos de pertenencias de los censos y censales... que se mandaron devolver al crédito. Ley de agosto 1820, de que se posesionó el mismo año*. Fa referència a un total de 131. En el lligall 291 d'*Hisenda* trobem dades dels col·legis de la Girona, Lleida, Manresa, Seu d'Urgell i Tarragona.
- 107.- RENDA, FRANCESCO, *Bernardo Tanucci e la Sicilia*. A: *I Borbone di Napoli e i Borboni di Spagna: un bilancio storiografico*. Napoli Guida Editore, 1981, 1, p. 251-289. I els seus dos llibres precedents sobre el mateix tema: *Bernardo Tanucci e i beni dei Gesuiti*. Catania: Università Catania, 1970. 238 p. (Publicazioni della Facoltà di Lettere e Filosofia; 25). *Il riformismo di Bernardo Tanucci. Le leggi di eversione dell'ase gesuitico*. Catania (Società di storia patria per la Sicilia Orientale), 1970. 114 p. Vègi's l'extensa nota crítica a aquestes darreres obres, SCADUTO, M.: (*Operum Iudicia*) "Archivum Historicum S.I.", 39 (1970), p. 375-382.

els jesuïtes. L'actuació posterior del seu bisbe, ens el mostra totalment integrat en aquest cercle antijesuític de la ciutat de l'Onyar. Però tornant al ja esmentat Joan Abbach, hem de dir que acusà els jesuïtes (i amb ell també d'altres ho feren) de parlar malament del Govern i, fins i tot, del mateix Rei (60). Aquest testimoni atribuï als jesuïtes tots els mals que havien commogut els governs del món:

"en Venezia, Inglaterra, Polonia, Francia, Portugal, Bohemia, Moravia, fomentando calumnias contra el Estado y sus ministros, hasta llamar al Turco en su socorro contra dicha república de Venezia" (61).

I, arrossegat per la seva imaginació, afegí que les mateixes mides de repressió preses pel marquès de Mina per dominar els aldarulls a Barcelona, li havien estat suggerides pels jesuïtes per tal de desacreditar l'acció de govern (62). Tan recargolats se'ls imagina que també els hi atribueix l'haver provocat ells mateixos les commocions internes del col·legi de Cordelles (63).

Tot i que la nostra exposició considera tan sols l'àmbit barceloní, no podem ometre dues respostes donades a Girona sense paral·lel a Barcelona. Les citem perquè forniren a Campomanes d'una arma terrible per convèncer el Rei de la malícia dels jesuïtes. Ens referim a l'acusació anomenada "doctrina de los polvos", segons la qual els jesuïtes, "pèrits" en la tècnica del verí, haurien emmetzinat na Barbara de Braganza i Ferran VI, per haver allunyat al jesuïta P. Ravago del confessorari reial (64).

Es probable que fos degut a aquesta acusació que la incautació de les farmàcies dels col·legis de la Companyia, i la seva posterior atribució a hospitals, hospicis, etc., establerta per la pragmàtica, mereixés, en aquella ciutat, una especial atenció (65).

La segona acusació llençada contra els jesuïtes a Girona, fou la d'escampar arreu que el Rei vivia amistançat amb la muller del ministre Esquilache (66).

Ambdues acusacions, ben condimentades per Campomanes, havien de produir en el reduït consell i en l'ànim de Carles III un efecte devastador. La sentència estava ja donada.

Però tornem a Barcelona. Diferents respostes donades als interrogatoris, citen certes estranyes reunions, on sembla dominar un clima de confabulació antigovernamental. Tals reunions es celebraven al col·legi de Betlem, "después del toque de oraciones". Les formulacions semblen copiades una de l'altra: "se habla muy mal del Gobierno", "se habla con liber-

60.- Vegi's els testimonis recollits per EGIDO, *o.c.* p. 240, n. 60.

61.- Joan Abbach, AC. 43-3, fol. 22 v. Aquest catàleg de revolucions promogudes pels jesuïtes és ampliat encara més pel canonge Berga. AC. 42-6 (2), fol. 29 r. Cit. EGIDO, *o.c.* p. 248, n. 91.

62.- Joan Abbach, AC. 43-3, fol. 24 r. Cit. EGIDO, *o.c.* p. 236, n. 55.

63.- AC. 43-3, fol. 24 v. Cit. EGIDO, *o.c.* p. 249, n. 92.

64.- Con esta especie -noticias arribades d'Europa sobre l'enverinament- y haber leído contestada la misma en el libro intitulado *Lupi smascherati* extrañé menos que dichos jesuítas se esforzassen en seducir a los españoles que habían sido castigo del cielo que la muerte o muertes, que ellos habían causado practicando aquella maldita doctrina de los polvos que hacían efecto lento". Berga, AC. 42-6 (2), fol. 36 v. - 37 r. Respecte al possible autor de l'obra *Els llops desemascarats*, vegi's: Danvila y Collado, Manuel: *Reinado de Carlos III*. T. III. Madrid: El Progreso editorial, 1984, p. 78.

65.- Carta de Josep Moñino al marquès de Valdesantoro, governador de Girona. 13 d'octubre del 1767. APC. R25. Girona. Doc. 11.

66.- Egido ens sintetitza les declaracions: "Y por si fuera poco, al pobre rey las habladurias que salían "de esta fragua" de jesuítas y apasionados le colgaron el sambenito de amancebado. Los deponentes de Gerona creyeron que la murmuración partió de la portería del colegio de la Compañía, pero no era sino el eco de algo que corrió también por Madrid. Eso, si, en la ciudad catalana la relación se vistió..." p. 250. Amb les cites exactes dels qui foren testimonis, nn. 98 a 100.

tad del Gobierno”, etc. Però cap dels interrogats admet haver-les presenciats, tots parlen del que hom diu. Només un capellà confessa haver assistit una vegada, arrossegat per un amic de la Companyia. Es tracta de l'única font directa. El seu testimoni diu:

“El fin a que allí se congregaban era para hablar no bien de algunos sujetos, y especialmente de los que siguen la escuela tomista. Que dicha noche en que concurrió el declarante a dicha junta se habló primeramente de la Gaceta, que después se empezó a hablar mal de la escuela tomística, diciendo uno que todos los tomistas eran unos ignorantes, poco civiles e intratables; otro que jamás quería ya tratar con ellos; otro que tenía odio formal a los tomistas; y otros diferentes y varias expresiones de que ahora no se acuerda” (67).

La seva manera de parlar de l'afer —potser per donar-se importància entre els seus amics, pel fet d'haver participat en unes reunions que els hi eren alienes— donà peu a interpretacions malicioses. El tradicional —si bé no massa cristià— enfrontament entre tomistes i suarecians s'havia convertit en un conciliàbul on es maquinava contra el govern.

Tan bon punt les respostes de Catalunya arribaren a Madrid, Campomanes redactà el seu dictamen. Les acusacions dels 36 barcelonins i dels 21 de Girona (9 seglars i 12 eclesiàstics) constituïren una de les bases “documentals” que donaren aparent credibilitat a les afirmacions massives, encara que genèriques, del dictamen. I fou convençut qui volia ésser convençut, és a dir el consell reduït, el qual recomanà a Carles III l'expulsió. I aquest mateix que promulgà la famosa Pragmàtica.

Aquest dictamen, avui ja publicat (68), conté 746 punts, generalment molt breus, que resumeixen totes les possibles acusacions contra els jesuïtes reunides per Campomanes. Aquestes poden ser reduïdes a sis:

En primer lloc, la participació en el “motí d'Esquilache”; la segona, les incompatibilitats ideològiques dels jesuïtes amb un govern modern, donada la despòtica estructura interna de la Companyia; d'altra banda, les grans riqueses acumulades per aquesta, sobretot a Sudamèrica; en quart lloc la seva doctrina sobre el probabilisme, amb la qual els jesuïtes justificaven el regicidi; la cinquena acusació fa referència a l'enemistat entre la Companyia i les monarquies espanyola i portuguesa; i finalment, l'esperit de l'Orde, capaç de crear divisions per tot arreu (69).

Aquest dictamen fou la conseqüència de la “Pesquisa”. Roda comunicà a Tanucci el resultat d'aquest en una carta, que ja Danvila havia publicat i que, pel desconeixement que es tenia, tant de la “Pesquisa” com del “Dictamen”, s'havia convertit en un element clau (70).

Per tal de donar credibilitat a aquestes formulacions genèriques, Campomanes addueix allò que li han dit, o que li han escrit, des del Principat. Per això, avui podem afirmar que Catalunya i el seu Cap i Casal, participaren decisivament en el desterrament de la Companyia;

67.- Joaquín Santacreu. AC. 43-3, fol. 114 r. - v. Cit. EGIDO, o.c. p. 256, n. 114.

68.- CAMPOMANES, PEDRO R. DE: *Dictamen fiscal de expulsión de los jesuitas de España (1766-1767)*. Edición, introducción y notas de JORGE CEJUDO, TEÓFANES EGIDO. Madrid: Fundación Universitaria Española, 1977. 224 p.

69.- Vegis les consideracions de M. Batllori a aquest dictamen a: *I problemi culturali e politici dei gesuiti sotto Carlo di Borbone in Napoli e in Spagna* (Relazione... "Convegno internazionale: I Borboni di Napoli e i Borboni di Spagna: un bilancio storiografico", Napoli, 1981). A: BATLLORI, MIQUEL, S.I.: *Cultura e finanze: studi sulla storia dei gesuiti da S. Ignazio al Vaticano II*. Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, 1983, p. 265-272 (Storia e Letteratura; 158).

70.- Carta de Manel de Roda, que, per ordre del rei, escrigué al marquès de Tanucci, el 23 de juny del 1767. Danvila, o.c. p. 636-638.

més, fins i tot, del que hom hauria pogut creure. Aquesta influència fou, si més no, circumstancial i indirecta, i ni els mateixos jesuïtes catalans l'hagueren pogut imaginar.

Els jesuïtes exiliats començaren el seu camí per la Mediterrània, entre desgràcies (71). A Barcelona s'anaven portant a terme els punts estipulats a la Pragmàtica i al Decret.

El més urgent era donar a conèixer a tothom el seu contingut, i justificar-ho davant la població senzilla. El govern encarregà als arquebisbes, bisbes i altres autoritats religioses, a més de les acostumades autoritats civils, la difusió del document. Era lògic tractant-se d'una intervenció a l'àmbit eclesial. El bisbe de Barcelona, Climent, que devia la seva mitra a l'enemistat amb els jesuïtes (72), convocà a tots els rectors de les parròquies de la ciutat, els llegí la Pragmàtica i els exhortà a l'obediència; el mateix feren els degans en llurs demarcacions (73). Suposades les pressions del govern, l'actuació de Climent pot considerar-se una de les més moderades i prudentes. D'altres bisbes volgueren demostrar la seva reverència vers la corona publicant cartes pastorals. Són, en general, força conegudes i surten de la temàtica concreta que estem tractant. Per la seva significança regalista, per la influència que tingueren i per haver estat impreses per en Piferrer a Barcelona, volem citar-ne dues: la de l'Arquebisbe de Burgos, membre del Consell del Regne, que intervingué directament en l'expulsió, i la del Bisbe d'Albarracín.

La primera, de Rodríguez de Arellano, volgué ésser un complement teològic de la Pragmàtica. Les seves 259 pàgines no són gens fàcils de llegir, espeses, iteratives i plenes de cites bíbliques; però produí un seriós impacte, més pel seu físic que pels seus arguments. Meresqué ésser refutada pel P. Isla des de l'exili; refutació que restà inèdita (74).

Molt més curta, però potser per això més intel·ligible, la del Bisbe d'Albarracín és un cant al regalisme i una clara mostra de servilisme (75).

Les ordes religioses col·laboraren amb la corona. Els generals, que residien a Madrid, comminaren els provincials, naturalment també els de Barcelona, a comunicar als seus sub-

71.- El Papa no volgué acceptar els jesuïtes als seus territoris, ja que no els creia culpables. L'expulsió la portà a terme Carles III sense consultar-ho al Pontífex. Aquest havia escrit una carta al rei que no va merèixer més que una resposta d'ofici, sense justificar l'expulsió. Vegeu: DANVILA, o.c. T. III. p. 96-118. Amb més detall, pel que fa als jesuïtes de l'antiga província d'Aragó, l'obra del P. MARCH, citada a la nota 1a. També el *Lumen Domus* ens en parla. T. III, p. 441-442.

72.- "Climent, como sabemos, fué preconizado obispo por su condición antijesuítica. Su renuncia se debió entre otras razones al estar informado de la influencia de los jesuitas en Barcelona". TORT MITJANA, FRANCESC: *El obispo de Barcelona Josep Climent i Avinent (1706-1781)*. Barcelona, 1978, p. 71 (Col·lecció Fundació Mossèn Sanabre; n. 2). A la pàgina precedent recorda que entre els anys 1766 i 1767, els bisbes elegits foren tots antijesuïtes. En Roda volia estar segur de que la jerarquia el recolçaria quan fos decidida l'extradició. Alguns d'aquests bisbes els citarem ben aviat.

73.- *Ibid.* p. 72-73.

74.- RODRÍGUEZ DE ARELLANO, JOSEPH XAVIER: *Doctrina de los expulsos extinguida (sic): pastoral que obedeciendo al rey dirigia a su diócesis... del Consejo de su Magestad...* Madrid: J. Ibarra, 1768. 259 p. (a Barcelona el mateix any per Thomàs Piferrer, 115 p. També fou reimpressa a Madrid el 1881, 274 p.). La resposta anònima des de l'exili del P. ISLA: *Anatomia de la carta pastoral que (obedeciendo al rey) escribió el Ilmo... Cartas de un abate romano académico de los Arcades a un abate florentino académico de la Crusca*. 5 v. (més de 300 p. cadascun). BB. Ms. M-III-5.

75.- *A nuestros muy amados rectores... salud en nuestro Señor Jesu-Christo. Joseph obispo de Albarracín, 14 de abril de 1767*: 7 p. Avui ens pot cridar l'atenció llegir: "Que sumisión, acatamiento, reverencia y respeto deberemos a nuestro Catholico Monarca Carlos III, que a todas luces es tan modesto, tan justo, tan Catholico y tan piadoso... Debemos dar continuas gracias a Dios de que nos ha dado un Rey que sobre ser dignísimo de ser amado, respetado y obedecido por Derecho Natural, Divino y Eclesiástico, merece por sus Reales prenda nuestro continuo gradecimiento", p. 4.

dits la Pragmàtica, i a exigir, amb precepte d'obediència, la seva acceptació. Citem única-ment l'actuació del provincial dels franciscans (76) i la del provincial del Carme (77).

L'acceptació de la Pragmàtica excloïa, com és natural, qualsevol defensa de la Compañia, i la infracció d'aquest precepte era castigada severament. És prou conegut el cas del rec- tor del Pi, que el dia de la festa de Sant Ignasi, col·locà a l'altar major una estàtua del sant i en el sermó al·ludí a les virtuts d'aquest. Això li valgué el desterrament immediat, i única-ment l'actuació decisiva del bisbe el lliurà de penes més greus (78).

El que la Pragmàtica no podia preveure és que les defenses vinguessin del "més enllà", és a dir, "del cel". Ens referim a certes revelacions privades que començaren a córrer, espe- cialment entre les monges, segons les quals la tornada dels jesuïtes era imminent.

Això commogué el govern. Reunida la Sala extraordinària el 20 d'octubre, acordà en-viar una circular a totes les autoritats religioses exigint una ràpida i eficaç actuació per tal de frenar aquell moviment, que hom sospitava dirigit pels "terciaris" per desacreditar el govern. El govern, ja a priori, considera falses les suposades revelacions.

Sembla que el primer bisbe en complir les exigències de la circular fou el conegut Ro- dríguez de Arellano, que redactà una pastoral, aquesta vegada únicament de 16 pàgines, ex- hortant a les religioses a fer cas omís d'aquelles pseudo-revelacions (79).

Mentre en Climent informava al govern que prendria nota de l'ordre i la portaria a la pràctica a mida que anés visitant els diferents convents (80), d'altres bisbes catalans publica- ren, tot seguit, les corresponents pastorals. Hem tingut a les mans la del bisbe de Solsona, Josep de Mezquia, ex-general de la Mercè, del 9 de novembre (81), la del 21 del mateix mes del bisbe de Vic, Bertomeu Sarmentero (82). Però la més simptomàtica fou la publicada pel bisbe de Girona, Manuel Antonio de Palmero i Rallo, comprensible únicament en l'ambient enrarit de la ciutat de l'Onyar. Hi podem llegir coses tan curioses com:

76.- Fr. Pedro Juan de Molina, *Ministro General al R.P. Provincial de nuestra Provincia de Catalunya*. Madrid, 4 desembre 1767. 3 p. Acaba la carta afirmant que per tal que el seu contingut respongués exactament a la voluntat reial, abans de fer-la imprimir fou enviada a través del confessor reial, al rei, que donà el seu beneplàcit.

77.- *Carta del P. Fr. Gregorio del Carmelo, general de los Carmelitas Descalzos*. Madrid, 26 d'abril del 1767 (4) f. En aquesta carta recorda que ja n'havia enviat una el 7 d'abril, però ara escriu una altra perquè: "Habiendo reflexionado despues con más reposo en cada una de las cláusulas de la Pragmática Sanción de su Magestad y visto ser ésta una de las Piezas más acabadas y perfectas, que hasta ahora han dado a luz los Legisladores más sabios...". Fol. 1 r.

78.- Al monestir de les Avellanes: "Per que havia celebrat festa de St. Ignasi, possat estatua del Sant amb una bandera a la mà que deia "Ignem veni mittere in terram quid volo nisi ut accendantur", i... verset de Sta. Teresa "no temer cosa alguna". *Lumen Domus*, p. 453.

79.- *Don Joseph Xavier Rodríguez de Arellano... A todas nuestras Religiosas y sus confesores*. Barcelona: Josep Altés, 1767. 16 p. (4 de novembre).

80.- "Muy señor mío: acabo de recibir la carta de V.S. de 23 del mes pasado en la qual me participa haberse forjado y esparcido muchas profecías falsas y revelaciones fanáticas de algunas religiosas acerca del regreso de los regulares de la Compañía, viniéndome de orden del Consejo, que procure por medio de alguna orden, edicto o pastoral, corregir o precaver semejantes sacrílegos excesos. A la verdad gracias a Dios, en los conventos sujetos a mi jurisdicción, aunque una mayor parte de sus religiosas estaban dirigidas por aquellos regulares, no se han oido tales supuestas profecías o revelaciones... he resuelto hacer desde luego (la visita) de los monasterios por ser éste el medio más eficaz y oportuno...". Climent a Moñino. Barcelona, 4 de novembre del 1767. Cit. TORT MITJANS, *o.c.* p. 73-74.

81.- *Carta pastoral... a las Religiosas de la Orden de Nra. Señora...* Vic: Margarita Morera Vda., 1767 (6) p. (9 de novembre).

82.- *Nos Dr. Bartholome Sarmentero, por la Gracia de Dios... Obispo de Vich y del consejo de S.M....* Després de transcriure íntegre el document signat per Moñino en nom del consell extraordinari d'octubre, dirigit als bisbes, amb afirmacions com: "... con el estrecho encargo para que zelcn, en que con continuen tan perniciosas doctrinas... ni que en lugar de Pastores vigilantes, haya lobos que disipen el rebaño... (es referia directament als confessors, però alguns bisbes podien sentir-se al·ludits); s'adreça als religiosos i religioses, afirmant "haber llegado a este nuestro Obispado la noticia de algunas de estas profecias...", p. 3. La carta, impresa, fou signada a Vic el 21 de novembre del 1767.

“Ved, pues, que exceso será, que se introduzcan las Mugerres, à manejar armas, que las estan justamente prohibidas por derecho Divino, i Humano, muy ofensivas à ambas Magestades, fingiendo piedades de la Divina; i suponiendo rigores, i errores de la Humana; con el fin de que creído lo primero; no se pudiese dudar lo segundo. Pues en buen romance, no es otra cosa fingir revelaciones de Dios, asertivas del regreso de los expulsos; que querer dar à entender; que no fue grata à Dios la expulsion, i por consiguiente, que fue impia la resolución de el Soberano; mas piadoso; mas justo; i mas Catholico; rendido hijo de las Iglesias; mas celoso Protector de ella; i de la Disciplina Ecclesiastica, i mas inclinado á promover, i facilitar la comodidad posible à sus Vasallos; de quantos admira el Orbe” (83).

I ja en el tema directe de les revelacions sobre els jesuïtes, diu:

“Tampoco podemos fiarnos en que se hallen espulsas, ò exterminadas las vivoras, que infestaban con su veneno vuestros claustros; pues sabemos, que son savandijas mui fecundas en la propagación de su especie; i que han dejado numerosa prole en los senos de la tierra; de la que igualmente nos debemos recelar; porque no pueden faltar à los hijos las qualidades naturales de los Padres; ni à su veneno heredado de la actividad de matar à quien se le comuniquen: asi lo reconocio el Consejo, i nos lo avisa diciendo: “Que todo el fermento de las revelaciones fanaticas de algunas Religiosas, nace del abuso de algunos de sus Directores Espirituales, sequaces de las maximas, i doctrinas de los Regulares expulsos, que las dirigian antes”. (84).

El Tribunal de la Inquisició de Barcelona rebé la comunicació del de Madrid d'estar atent a aquest moviment i d'intervenir-hi eficaçment (85).

En aquest curiós terreny volem considerar dues coses: La primera, que no coneixem cap document prohibint les revelacions contràries ala Companyia. Hem trobat un full manuscrit amb unes revelacions atribuïdes a Sant Ignasi que, segons se'ns diu, les hauria tingut durant el rapt de Manresa; en les que el sant preveia ja la desfeta de la Companyia (86).

Segons el mateix full, l'original fou trobat a la cambra del P. Antoni Miranda, procurador del col·legi de Còrdova de Tucuman. La còpia fou feta a Buenos Aires, el 12 de setembre del mateix any, 1767. És estrany que, de tan lluny, anés a raure a Barcelona (actualment es troba a Sant Cugat).

La segona cosa és un fet succeït a Barcelona. El P. Jaume Pedralbes, que gaudia de l'apreci de la ciutat, hagué de deixar el seu col·legi, junt amb els seus companys, sense poder endur-se cap de les seves pertinences. Els comissionats trobaren a la seva cambra dos plecsc tancats dins dos envelops, amb indicacions per a ésser oberts en cas de mort del seu propietari. Un d'ells anava dirigit al P. Rector. El comissionat en obrir-lo trobà un paper amb clares indicacions del lloc on es trobava la sepultura del desaparegut cos de Sant Pere Nolasc. Des-

83.- *Nos Don Manuel Antonio de Palermo y Rallo... obispo de Gerona*. Girona, 1768. 34 p. (28 de febrer). La cita és a la p. 8.

84.- *Ibid.* p. 11. També els superiors religiosos enviaren cartes als seus súbdits: *Francisco Marca... provincial de... Cataluña*. 20 p. (carta circular del 12 de desembre). *Carta pastoral dirigida a todos los súbditos y religiosas del sagrado y militar orden de San Juan de Jerusalén*, por D. Gabriel Antonio de Borbón, infante de España... Barcelona: Thomas Piferer, 1767. 32 p.

85.- *Carta del Arzobispo Inquisidor General...* (25 de novembre del 1767). BB. *M 30-III-5<4>.

86.- *Revelación de S. Ignacio sobre la Compañía. Notas y apuntes de los que N.P.S Ignacio vió y entendió en el éxtasi o rapto de ocho dias que tubo en Manresa*. BB. Ms. M-III-15<4>.

prés d'alguns dubtes decidiren realitzar unes excavacions a la Baixada del Canonge. Segons la versió oficial, el resultat fou negatiu (87). Però d'altres documents, perduts en part durant la darrera guerra, i dels quals hem pogut trobar un resum, provarien el contrari (88). El que ara ens interessa, però, és el llarg lapse de temps transcorregut entre la troballa i l'inici de les excavacions, iniciades l'estiu del 1788; i d'altra banda l'estricta secret amb què es portaren a terme; per por de trobar quelcom positiu d'un jesuïta?

Calia enfrontar-se amb el gens fàcil problema econòmic. Segons la Pragmàtica, tots els béns passaven a la Corona. De mica en mica s'aniria concretant la seva aplicació. De moment s'establia que les esglésies restessin tancades fins que no es redactés l'inventari de les sagristies, car hom sabia que en elles havia objectes preciosos i esplèndids ornaments. L'inventari es feu a Barcelona i en ell se'n descriuen acuradament tots els ornaments. No creiem que, fins ara, hagi estat mai estudiat, ni molt menys publicat (89).

Fet això, quedava per decidir com i amb quina finalitat podien tornar a obrir-se les esglésies. La de Barcelona restà tancada encara un bon nombre d'anys, i després de diversos intents —fins i tot menats pels jesuïtes, un cop restablerta l'Orde— fou convertida en l'actual parròquia.

Deixem per una propera ocasió l'estudi detingut d'aquests intents, així com els dirigits a obtenir els dos col.legis adjunts. Els fets són ja coneguts (90): Pel que fa al de Cordelles, els drets que adduien tenir sobre ell els descendents del primer fundador, complicà les solucions que haurien estat previsibles. De fet el dirigí per un temps curt el rector del seminari, passà després a d'altres, i acabà convertit en caserna cap el 1775. Llastimós final del que, sense exageració, pot ésser considerat el millor col.legi del s. XVIII a Barcelona.

El de Betlem, amb l'adjunta casa d'exercicis i el noviciat, constituïa un enorme conjunt. Mentre en altres ciutats catalanes el destí dels col.legis fou el d'esdevenir seus dels seminaris, el de Barcelona, per les especials característiques que hi intervenien —concretament les despeses tingudes en l'antic edifici del seminari del col.legi de Montalegre, i les que ara es tindrien per habilitar el de Betlem— portaren a un diàleg entre la mitra i el govern que tingué com a resultat un intercanvi d'edificis entre ambdues institucions (91). També s'acordà

87.- *Carta que escribió el Imo. Sr. Obispo de Barcelona al muy Ilre. Ayuntamiento y al Prior de los Mercedarios... con motivo de no averse hallado el cuerpo de S. Pedro Nolasco, en la excavación... 1788... en la capilla y patio de Santa Eulalia...* ADB. Lligall Fons Seminari.

88.- *Sobre el cuerpo de S. Pedro Nolasco.* APC. R. 25.

89.- Tenim dos inventaris. El primer del 5 de maig del 1772: *Inventario de Alajas de Belén.* Signat pel notari Antoni Soler (25) p. i un altre del 8 de març del 1788, testificat pel notari Josep Antoni Serch. Tots dos són a l'ADB. Fons Seminari.

90.- CODINA Y FORMOSA, JUAN BTA.; ALABART I SANS, GUMERSINDO: *Efemérides para la historia del Seminario Conciliar de Barcelona.* T.I: *El Seminario de Montalegre (1593-1772).* Barcelona: Casa Provincial de la Caridad, 1908, p. 63-68. CREIXELL, JOAN, S.I.; *El Seminario Conciliar de Barcelona: recuerdos y enseñanzas.* Barcelona: Eugenio Subirana, 1951, p. 7-11. CARRERA PUJAL, JAIME: *La universidad, el instituto, los colegios y las escuelas de Barcelona en los siglos XVIII y XIX.* Barcelona: Bosch, 1957, p. 20-27.

91.- Climent, al principi, no veia amb bons ulls la proposta del govern expressada per Moïno en carta del 11 de setembre del 1769. Contestà el 23 del mateix mes, tot excusant-se pel seu retard, degut a que "La ruina de la mayor parte de este Palacio episcopal..." li havia obligat a anar a una casa de camp. Abans d'acceptar la proposta del govern de convertir l'església de Betlem en parròquia -quedant-se els ornaments i joies necessàries i repartint la resta entre les parròquies pobres de Barcelona- i de permutar el col.legi amb el de Montalegre, vol estudiar-ho. El 7 d'octubre toma a escriure i, entre d'altres coses, li diu: "Más viendo por la Real Cedula, adjunta à la carta de V.S. de 11 de setiembre, que S.M. ha resuelto, que el Colegio de Belen se permute con el Episcopal o Tridentino, respondí a V.S. que juzgava preciso verle; mayormente haviendome dicho muchos, que aquel, en el estado imperfecto de su fábrica, no era tan acomodado, como este. En efecto no solo le he visto, sino que le he hecho ver à Maestros Albañiles, y Carpinteros. Los quales juzgan, que par construir aulas, y otras piezas precisas, son menester unas cinco mil libras de esta moneda. Mi colegio no tiene caudal para costear este gasto: porque es tan pobre, que solamente puede mantener a un Retor, dos Maestros, y un Colegial; siendo los demás Colegiales porcionistas; y los otros Maestros Eclesiásticos, que enseñan

la donació per part del rei, de tot allò que hi havia al de Betlem, començant per la força interessant biblioteca (92) i la capella interior, anomenada de les Congregacions, que s'usava per a les cerimònies litúrgiques mentre estava tancada la gran. Aviat sorgirien les pretensions de les Darderes (Congregació de la Nativitat de Ntra. Sra.), que afirmaven tenir drets sobre la capella (93).

Carles III havia donat ordres de què, en tots els edificis incautats, figuressin les armes reials. L'antic escut de la Companyia (el J.H.S) seria arrencat i en lloc seu es posaria l'escut borbònic. Climent protestà quan s'intentà imposar l'escut també al col·legi de Betlem; car ell considerava que la corona no hi tenia cap dret, per raó de la permuta. Com era d'esperar, s'imposà la voluntat reial (94). La posició de Climent anirà canviant al llarg d'aquests anys en què, malgrat tots els seus esforços en favor de l'educació i el millorament de la diòcesi, anà comprenent que el govern sempre té la raó. Com sabem, morí fora de Barcelona. A les cartes dels darrers anys signa: "Ex-obispo de Barcelona" (95).

Encara fou més difícil i complicada la venda dels béns. N'hi havien amb finalitats religioses ben concretes: Celebració de misses, aniversaris, festes en honor de sants, etc. Aquests béns havien d'ésser entregats als respectius ordinaris religiosos per tal que fessin complir aitals obligacions. De fet, però, i per ignorància, alguns d'aquests béns foren venuts a particulars (96). Les fundacions pietoses a Barcelona passarien a la mitra, i s'intentaria que l'import de les celebracions de les misses servís per a millorar la situació dels professors del Seminari (97).

La resta calia posar-la a la venda, i després, un cop pagades les despeses dels comissionats, enviar els guanys a Madrid. Les "temporalitats" (nom que rebé tant el conjunt dels béns com l'organisme que en tenia cura) dirigitarien la distribució d'aquests béns, després d'haver

movidos de celo, y por dame gusto. Yo tampoco puedo entrar en este empeño; porque, fuera de que es muy corta la renta de mi Mitra, y muchísimas las extremas necesidades de mis Feligreses, me hallo en la triste precision de haver de reedificar la mayor parte de este Palacio Episcopal, que se derribó apenas llegué à esta Ciudad". Acaba demanant a Moñino que li entreguin la fusta comprada i pagada pels jesuïtes per acabar la casa, per poder utilitzar el seu import en pagar les obres i els professors. Tota la correspondència cit. a ADB. *Fons Seminari*. s. XVIII.

92.- En gran part es conserva a l'actual seu del Seminari, havent-se perdut o dispersat, pels esdeveniments dels s. XIX i XX, una porció del fons. En canvi, sembla perduda la biblioteca del col·legi de Cordelles. El fet d'haver localitzat algun llibre amb la identificació d'origen, demostra que es conservà a part de la de Betlem. Agrairia qualsevol indicació sobre la seva ubicació actual.

93.- A les esglésies de la Companyia es fundaren diferents congregacions per a sacerdots i per a laïcs. A Barcelona s'establí el 1600 una del segon gènere. El 1730 un congregant, en Francesc Darder, fundà una obra pia per a atendre malalts. Celebraven les seves reunions religioses a la capella anomenada de les Congregacions. En produir-se l'expulsió, quedaren sense local. Les Temporalitats els hi concediren la Casa d'Exercicis, adjunta al col·legi; però elles reclamaven, almenys, l'ús de la capella, a la qual es sentien lligades. Fins, ben bé, el 1785, continuaren les discussions. Amb aquest motiu, es feu també un inventari del contingut de la sagristia. Tot aquest afer ha estat estudiat i s'ha començat a publicar per en JOSÉ MARTÍ BONET I ANA M. LANDER AZCONA: "... Cristo nuestro Señor quiere ser servido en los pobres": *Congregación de la Natividad de Nuestra Señora (Darderas): documentos y comentarios: años 1599-1790*. Vol. I/1-2. Barcelona: Instituto de las Hermanas Franciscanas Misioneras de la Natividad de Ntra. Señora (Darderas), 1981-1983. 2 v. (550 p.). Especialment important és la regesta dels documents, i entre ells des del 409 al 439.

94.- TORT MITJANS, F., o.c. p. 179.

95.- ID. o.c. cap. III: *Dimisión forzosa*, p. 362-383.

96.- "Se vendió la mayor parte de los expresados bienes a Don Salvador March, vecino de la villa de Reus, y segun me hallo informado, han de venderse los restantes, con lo qual se imposibilitará el cumplimiento de las obras pias fundadas por la referida señora". Carta a Manuel Bentura de Figueras. Barcelona, 21 de desembre del 1776. ADB. *Fons Seminari*, papers solts.

97.- Peticions sobre això i altres papers. BEB. Ms. 182 i 466.

pagat les 100 lliures anuals a tots els jesuïtes exiliats — sempre i quan “es portessin bé (98)”. La correspondència creuada, ja des del primer moment, demostra que tot l’afer no funcionava massa bé. D’aquest primer moment s’han trobat poques dades concretes de l’estat econòmic. Un sol paper, barrejat entre d’altres, amb data del 6 de març de 1769, resumeix l’estat econòmic general (99).

Durant els primers mesos es produí a Barcelona un fet, que quasi podríem qualificar com a propi d’una novel·la de suspens. Sabem que una de les acusacions esgrimides per Campomanes contra els jesuïtes, era la de tenir grans riqueses. De fet, però, i malgrat les mesures preses en el moment de l’ocupació, nocturna, dels col·legis, en cap d’ells fou trobat el tan sospitat tresor. Tampoc a Barcelona; però aquí, pel fet d’haver-se realitzat obres fins al darrer moment, es pensà que el tresor es podia haver amagat aprofitant les mateixes, a la cripta de l’església. En Pau Perramont, sastre d’ofici, demanà a l’alguatzir de l’Audiència si li podia proporcionar les claus del temple. Preguntat sobre les raons a les que obeïa aital petició, respongué:

“Que era el hazerse hombre, pues en las sepulturas en que se enterraban los PP. y Hnos. que morian dicho collegio, y baxo unas losas al pie de un Sto. Christo estava escondida cierta porción de moneda...” (100).

L’alguatzir denuncià el cas a les autoritats, i aquestes intervingueren ràpidament. Des de les 10 de la nit, a la llum de brandons, i al llarg dels següents dies a partir de les sis del matí, hom treballà de valent a la recerca del tresor. Es feren diferents cales, però en lloc fou trobat res. Passats nou dies es donà l’ordre d’interrompre les excavacions i d’investigar responsabilitats. Les “temporalitats” hagueren de pagar els treballs efectuats, quantitat que pujava a 49

99.- "Renta anual que tenia el Col<o>. de Belén de Barcelona que fué de los Regulares que residieron en el mismo y del aumento que tuvieron después de la expulsión, mediante los arriendos que de ella se han hecho.

En los Señorios	3.332 l. 5 s.
En Heredades	5.105 l.
En alquileres de tierras sueltas	2.086 l. 2 s. 6 d.
En censales	2.892 l. 12 s. 6 d.
En censos	1.233 l. 6 s.
En alquileres de casa	644 l.
	<hr/>
advierto que segun los arriendos	15.293 l. 6 s.
ha aumentado dicha renta	3.036 l. 14 s.
	<hr/>
	18.330 l.

Barcelona y marzo 6. 1769
Ignasi Clos y Vilar”

100.- *Excavaciones en la Iglesia de Belen sobre un caudal que se havia supuesto estar escondido en ella.* ACA. Ord. Religiosas. Jesuïtas. Temporalidades, 292.

lliures i 13 sous, més 17 lliures pels brandons cremats (101). A més hagueren de redactar una acta per justificar les despeses (102).

Per tal de facilitar la subhasta de les terres i altres béns, el governador, Bernard O'Connor Phali, decretà un ban amb la llista de tots els béns, encara no venuts, amb data del 6 de juny del 1770 (103).

Es tracta d'un full de grans dimensions, on es transcriuen, al llarg de 142 apartats subdividits segons ubicació, els llistats de cases i terres. S'utilitzen breus qualificatius tals com conreu, bosc, erm, per indicar les condicions de cada terreny. Teníem prevista la seva publicació en un apèndix, però ens ha estat impossible ara com ara. De totes maneres ho farem ben aviat.

Segons el mateix full, els llocs on el col·legi de Betlem posseïa terres (sense incloure els béns amb finalitat estrictament litúrgica ni els ja venuts) eren:

Al corregiment de Barcelona: A la mateixa ciutat, al lloc de Sarrià, al lloc de Sants, Sant Martí, L'Hospitalet, Esplugues, Sant Boi del Llobregat, al lloc de Sant Pere i Sant Pau del Prat.

Al corregiment de Mataró: A la vila de Granollers, a la vila de Cardedeu, al lloc de Palou, al terme de Cerdanyola i a les parròquies de Sant Iscle i Victòria de les Feixes, i al lloc de Corró d'Avall.

Al corregiment de Vic: Al lloc de Roda i al lloc de Sant Martí Sescorts.

Al corregiment de Cervera.

Al corregiment de Vilafranca: Al lloc Al corregiment de Tarragona: Al lloc de Creixell.

Passaven els anys i les vendes es succeïen, però, pel que sembla, més aviat es tractava de noves vendes, realitzades pels nous propietaris, de les cases i les terres que ja havien estat anteriorment objecte de transacció, que no pas dels altres béns de la llista.

El govern, pel desig de conèixer l'estat exacte de l'afer, manà fer els corresponents capbreus de les antigues propietats. Aquests llibres es conserven actualment a l'Arxiu de la Co-

101.- *Cuenta de lo que han de pagar las Temporalidades de los Regulares... por las diligencias practicadas en la busca de dicho caudal que se suponía escondido dentro de la Iglesia de Belen...*

Primo por 9 días de asistencia personal del Ecmo. en las excavaciones hechas para el hallazgo de dicho caudal, ocupándose

9 horas al día	12 l.	12 s.
Otro sí por 7 autos de diligencia	1 l.	15 s.
Otro sí por el exámen de 5 testigos	2 l.	
Otro sí por 5 medias dietas, para ir a tomar las firmas a S. Ex ^a .	3 l.	
Otro sí por 11 hojas ocupan dichas diligencias	3 l.	6 s.
Otro sí por 15 días de asistencia de un alguazil en las excavaciones y recomposición	13 l.	
	49 l.	13 s.

Ibid., full solt.

102.- En la ciudad de Barcelona, etc. Su Exª. dixo que en atención a no poder adelantarse cosa alguna sobre la verificación del relato hecho en la denuncia que motivó este procedimiento... debía mandar y mandó se sobressea...". *Ibid.*, un full solt.

103.- *La Real Junta Municipal de la ciudad de Barcelona... formada... mándalo en el artículo seis de la Real Cédula de 27 de marzo 1769... antes de pasar a la venta de los bienes... manifiesta... que cualquier persona... que quiera comprar las haciendas... que consisten: ... Barcelona, 6 de juny del 1770. BC. F. Bon. 4756.*

No citarem obres antigues, bé que algunes d'elles contenen intuïcions avui dia encara vàlides (108), ni tampoc aquelles obres citades al llarg de l'exposició. Volem, tan sols, fer al·lusió a l'obra, antiga i alhora clàssica, d'en Pastor (109), que estudia els fets de Portugal, França i Espanya, i la supressió de l'Orde el 1773.

Ens centrarem en alguns dels recents estudis —som conscients de les nostres limitacions— que, basant-se en nova documentació, han modificat algunes interpretacions ja tradicionals dels fets.

Com que el "motí d'Esquilache" fou el detonant i el catalitzador de molts altres factors, resulta lògic que hom hagi centrat la investigació en aquest punt.

Però, abans de continuar, voldria recordar el fet de la dispersió de la documentació, tant l'interna de l'Orde (110) com la del mateix govern, i, pel que fa a aquesta última, la circumstància de que ni la Pragmàtica ni la carta en què s'informava al Papa de la mateixa, ens aporten cap coneixement dels motius que portaren al rei a prendre la decisió.

El primer estudi monogràfic fou el del P. Constantino Eguia (111), encara avui d'indispensable consulta; amb les correccions, degudes al coneixement d'altres testimonis dels fets, que aporta Olaechea.

Aquesta mateixa raó obliga a matisar estudis que, en el seu moment, constituïren noves interpretacions dels fets. Ens referim tant a l'article de Pierre Vilar (112), com al de Rodríguez Casado (113). Aquest darrer reproduí el document que conté la llista dels membres del "Consejo de Castilla" i els del Consell extraordinari, constituït aquest últim pels membres antijesuïtics del primer, en el que eren una minoria.

El Departament d'Història Contemporània de Saragossa ha fomentat els estudis sobre la figura del gran aragonès, el comte d'Aranda, que havia estat considerat tradicionalment com la bèstia negra i el principal responsable de l'expulsió. Fama explicable donat que tots els documents de l'afer porten la seva signatura, com a president del Consell.

Poc a poc es pogué constatar que el motí de Madrid no fou l'únic, sinó que, tant abans com sobretot després, existiren d'altres. Tant uns (114), com els altres (115), començaren a ésser estudiats. Aviat, però, els estudis es diferenciaren, ja que, malgrat un aparent factor

- 108.- ROUSSEAU, FRANÇOIS: *Expulsion des jésuites en Espagne: démarches de Charles III pour leur sécularisation*. "Revue des questions historiques", 31 (1904), p. 113-179. DESDEVEISES DU DEZERT, G.: *Les jésuites de la Province d'Aragon aux XVIIIe siècle*. "Revue historique", 115 (1914). 35 p. (separata). De caire apològic.
- 109.- PASTOR, LUDOVICO: *Historia de los papas* / traducció castellana de Manuel Almarcha. Vol. XXXVI. Barcelona: Gustavo Gili, 1937. 680 p.
- 110.- Vegeu: EGUÍA RUIZ, CONSTANCIO: *Dispersión total de los papeles jesuíticos en España*. "Hispania", 11 (1951), p. 679-792. Mateos, F.: *Papeles secuestrados a los jesuítas en el siglo XVIII, reunidos en Madrid*. "Razón y Fe", 175 (1967), p. 527-540. Indicacions generals que exigirien una exposició més extensa.
- 111.- EGUÍA RUIZ, CONSTANCIO: *Los jesuítas y el Motín de Esquilache*. Barcelona: C.S.I.C., 1947. 429 p.
- 112.- VILAR, PIERRE: *El Motín de Esquilache y la crisis del Antiguo Régimen*. "Revista de Occidente", 36 (1972), p. 233-239. El mateix autor havia publicat precedentment un article sobre l'evolució dels preus a la Barcelona del XVIII, que pot servir com a marc de l'economia jesuítica a la ciutat comtal: *Dans Barcelone au XVIIIe siècle: transformations économiques, élan urbain et mouvement des salaires dans le bâtiment*. "Estudios históricos y documentos de los Archivos de Protocolos", II (1950), 51 p. (separata).
- 113.- RODRÍGUEZ CASADO, VICENTE: *La política y los políticos en el reinado de Carlos III*. Madrid: Rialp, 1962; 267 p. (Biblioteca del Pensamiento actual; 113). Als breus capítols: *Motín de Esquilache* (p. 130-169) i *La expulsión de los jesuítas* (p. 169-193). I el seu estudi precedent: *La revolución burguesa del XVIII español*. "Arbor", 18 (1951), p. 5-29.
- 114.- SANZ SAMPELAYO, JUAN FÉLIX: *El motín de Granada de 1748, ejemplo de un levantamiento popular debido a las subsistencias*. "Anuario de historia moderna y contemporánea", Granada, 2-3 (1975-1976), p. 143-155.
- 115.- RODRÍGUEZ DÍAZ, L.: *Los motines de 1766 en provincias*. "Revista de Occidente" (1973), p. 183-207. Rodríguez Díaz, Laura: *Reforma e ilustración en la España del siglo XVIII: Pedro Rodríguez de Campomanes*. Madrid (Fundación Universitaria Española), 1975. 347 p.

comú, existien diferències radicals entre el produït a Madrid i els de les províncies. Mentre que en els darrers, l'aspecte econòmic i la manca de mitjans de subsistència foren elements decisius, en el de Madrid els motius econòmics tingueren poca importància jugant, en canvi, d'altres factors.

En Ferrer Benimeli, que ja havia publicat un estudi sobre l'expulsió dels jesuïtes del col·legi de Graus (116), gosà, el 1973, donar al gran públic una visió de conjunt (117). Tot seguit començaren a multiplicar-se els seus estudis sobre aquesta temàtica (sense oblidar, però, els relacionats amb la francmaçoneria (118), que constituïen el seu camp habitual de treball) i és del seu company Olaechea. Tots dos cercaren en els arxius diplomàtics de l'estranger allò que no trobaven als espanyols. Olaechea considerà el motí de Còrdova (119) i Ferrer Benimeli el de Saragossa (120), modificant la que havia estat la versió oficial dels fets. Molt més important, el que aquest últim havia escrit poc abans, basant-se en la correspondència entre l'ambaixador de França i el primer ministre Choiseul (121). Aquestes cartes, escrites mentre succeïen els fets, ens descobreixen dades importants i en puntualitzen d'altres. Així, avui, no podem afirmar que el rei fos l'únic a qui envai el pànic per raó del motí, tota la Cort quedà esglaiada i sense saber reaccionar.

El cap del ja citat departament de la Universitat de Saragossa, Carlos Corona, publicà el 1975 un article conclusiu de les precedents investigacions i de les realitzades per ell mateix (122). Tingué especialment present la documentació de Simanques on, entre altres moltes coses, es troba la correspondència interceptada als jesuïtes i al mateix nunci, Pallavicini, per ordre de Roda.

Tots aquests estudis, pel seu caire de recerca i per haver estat publicats en revistes especialitzades, no eren els més adients per a donar, a un lector culte però no docte en la matèria, una panoràmica dels fets. Així ho compregueren els citats Olaechea i Ferrer Benimeli, i redactaren una obra de fàcil lectura (123).

Avui, Aranda queda exculpat del "capell" amb el que va passar a la història. Fou tan sols un instrument eficaç —i per això el mateix rei el feu venir des de València— per a pacificar la ciutat i cercar els responsables d'aquell aldarull que havia humiliat el monarca, obligant-li a fer unes concessions contra la sea voluntat, sota el dictat del poble que parlava per boca d'un frare.

Aranda, però, fou —segurament sense saber-ho— el mitjà del qual es valgueren Roda i Campomanes per assolir els seus propòsits, i això amb la benedició del confessor reial, el furibund antijesuïta P. Eleta, més conegut pel nom del seu poble de naixement, Osma.

116.- Vegi's nota 3.

117.- FERRER BENIMELI, J.A.: *La expulsión de los jesuítas por Carlos III*. "Historia y vida", núm. 62 (1973), p. 31-49.

118.- FERRER BENIMELI, J.A.: *La masonería española en el siglo XVIII*. Madrid: Siglo XXI, 1974, p. 260-277. *Un caso de política interior: Fernando VI y la masonería*. A: *La Época de Fernando VI*. Oviedo: Cátedra Feijoo. Universidad de Oviedo, 1981, p. 57-138 (Textos y estudios del s. XVIII; 9). *Diderot entre jesuítas y masones*. "Archivum historicum S.I.", 55 (1986), p. 163-179

119.- OLAECHEA, RAFAEL: *Resonancias del Motín contra Esquilache en Córdoba*. A: *Andalucía moderna, s. XVIII: actas del I congreso de Historia de Andalucía, 1976*. (Córdoba): Monte de Piedad y Caja de Ahorros de Córdoba, 1978. P. 81-112. L'estudi també parla del de Madrid.

120.- FERRER BENIMELI, J.A.: *Don Ramón Pignatelli y el Motín de Esquilache: una nueva versión del motín de Zaragoza*. A: *Actas del I Symposium del Seminario de Ilustración Aragonesa*. Zaragoza (1987), p. 89-102 (separata).

121.- Id.: *El Motín de Madrid de 1766 en los Archivos diplomáticos de París*. "Anales de Literatura española", Alicante, núm. 4 (1985), p. 157-182.

122.- CORONA, CARLOS E.: *Sobre el conde de Aranda y sobre la expulsión de los jesuítas*. A: *Homenaje al Dr. D. Juan Reglá Campistol*. Vol. II. Valencia: Universidad de Valencia, 1975, p. 79-106.

123.- OLAECHEA, RAFAEL ; Ferrer Benimeli, J.A.; *El conde de Aranda (mito y realidad de un político aragonés)*. Zaragoza: Librería General, 1978. 2 v. (172 i 173 p.) (Colección Aragón; 26; 27).

Els mateixos estudis han exculpat també Carles III. El seu paper històric ha estat rehabilitat (no, però, en la mida que haguessin volgut els seus factors) i també la seva religiositat. No fou, com deien els pamflets, un heretge, ni tampoc el motiu que el mogué a decretar la supressió de la Companyia, fou directament religiós, sinó que hi predominaven les raons polítiques. El rei estava convençut (ja venia una mica predisposat de Nàpols) del crim de lesa majestat comés pels jesuïtes. Decidí l'expulsió com una mida de policia. Accedí benevolent a les indicacions dels consellers de mantenir les raons en secret.

Olaechea torna a insistir sobre aquests aspectes en un altre estudi força ben delimitat: *Contribución al estudio del "Motín contra Esquilache"* (124), que caldrà tenir present. Aprofita l'oportunitat per a respondre a alguns crítiques provocades per les seves "noves" idees. Amb una facúndia inexplicable ha anat publicant, paral·lelament, altres investigacions sobre àrees connexes (125), que confiem li permetran donar-nos, a la fi, una visió força més completa de tot l'afer.

Una primera conclusió obtinguda a través de tots els estudis precedents, seria que els jesuïtes, com a "cos", eren innocents de qualsevol responsabilitat pel que fa al "motí"; però n'hi hagueren que, a títol individual, intervingueren directa o indirectament. Entre aquests últims sona el nom del P. López, un dels més coneguts. El que hom no comprén és que havent-se pogut comprovar la culpabilitat en molts pocs, es condemni a tota l'Orde. El més lògic hauria estat castigar, d'una manera o altra, els culpables, tal i com es feu amb d'altres com el marquès d'Ensenada.

Els estudiosos s'han vist obligats a cercar uns altres camins, tot considerant les circumstàncies que es donaven en aquells moments.

Tothom coneixia l'existència dels sis col·legis salmantins, així com el fet de què els seus alumnes ocupessin gairebé sempre els llocs més importants de l'administració, quedant, d'aquesta manera, els altres estudiants universitaris en inferioritat de condicions. Els alumnes dels sis col·legis esmentats, pertanyien a la noblesa, i això, com és lògic, creava mala sang entre els *manteïstes*, anomenats així per anar vestits de carrer, i no amb l'uniforme distintiu com els col·legials. Tant intel·ligents, o fins i tot més, que els altres, els *manteïstes* trobaren en Carles III el suport que necessitaven. Certament, aquella situació injusta no podia perllongar-se, calia una reforma de l'ensenyament a Espanya, i així neixeren diverses propostes al respecte (126). Els partidaris d'aquesta reforma veieren en els col·legis salmantins un impedi-

- 124.- OLAECHEA, RAFAEL: *Contribución al estudio del "Motín de Esquilache": (1766)*. A: *Estudios en homenaje al Dr. Eugenio Frutos Cortes*. Zaragoza: Universidad de Zaragoza. Facultad de Filosofía y Letras. 1977, p. 213-347.
- 125.- OLAECHEA, RAFAEL: *En torno al ex-jesuïta Gregorio Iriarte, hermano del conde de Aranda*. "Archivum Heum S.I.", 33 (1964), p. 157-234; *El cardenal Lorenzana y los ex-jesuïtas (Arévalo, Masdeu, Luengo, Bolgeni): Cartas de Arévalo a Lorenzana, 1793-1796*. "Archivum Historicum S.I.", 51 (1982), p. 80-160; *Un "crítico prudente": El ex-jesuïta F.X. de Oloriz (1730-1814)*. "Archivum Historicum S.I.", 53 (1984), p. 221-252. Abans havia publicat quatre estudis fonamentals per a conèixer les relacions entre la Santa Seu i la Corona espanyola que donen llum sobre el curs dels fets: Id.: *Las relaciones hispano-romanas en la segunda mitad del XVIII. La agencia de Preces*. T. I-II. Zaragoza, 1965. 2 v. (738 p.) (tesi doctoral); *El concepto de "exequatur" en Campomanes*. "Miscellanea Comillas", 40 (1966), p. 119-188; *Anotaciones sobre la inmunidad local en el XVIII español*. "Miscellanea Comillas", 46 (1966), p. 295-381; *Política eclesiástica del gobierno de Fernando VI*. A: *La época de Fernando VI*. Oviedo: Càtedra Feijoo. Universidad de Oviedo, 1981, p. 139-225 (textos y estudios del siglo XVIII; 9).
- 126.- Entre d'altres: AGUILAR PIÑAL, FRANCISCO: *Planificación de la enseñanza universitaria en el siglo XVIII español*. "Cuadernos hispanoamericanos", 90 (1972), p. 26-47. Una visió general dels intents de Felip V, Ferran VI i, amb més detall, dels de Carles III. Martín Hernández, Francisco i José: *Los seminarios españoles en la época de la ilustración: ensayo de una pedagogía eclesiástica del siglo XVIII*. Madrid: C.S.I.C., 1973, 208 p. (especialment p. 16-162). FORMENTIN, JUSTO: *Pensamiento pedagógico de la Ilustración española. Algunas figuras representativas*. "Escritos del Vedat", 5 (1975), p. 343-394.

ment. Els col·legials rics i influents eren amics dels jesuïtes, i ambdós grups es recolzaven mútuament. Carles III, i els seus nous ministres "golillas", decidiren procedir, primer contra els jesuïtes, i després contra el que deien era el seu braç secular, especialment els col·legials. El lligam existent entre aquests dos grups constituirà, a Espanya concretament, un motiu important en l'augment de l'animositat contra la Companyia. Dividint aquest front comú, els manteeistes confiaven poder enfrontar-se més fàcilment amb els col·legials, i poder portar a terme les reformes, tant a les universitats com als col·legis (127). De fet, però, tot i l'eliminació del problema que representaven els jesuïtes, la reforma tardà en venir (128).

Ajudà a calentar els ànims l'ambient enrarit que anava envoltant l'Orde. Si bé és cert, com ha estudiat Domínguez Ortiz, que el poble senzill conservava la fe:

"A pesar de la política secularizadora de la dinastía borbónica, nunca faltaron a la Iglesia las muestras exteriores de respeto más sinceras dentre la masa del pueblo, que hasta finales de esta Edad permaneció inquebrantable en su adhesión" (129).

La societat culta rebia de l'estranger l'impacte de les noves idees que provocarien la seva divisió. La *il·lustració* es trobava a les portes, i malgrat que pot ser cert que no es donà entre nosaltres una autèntica "il·lustració", tal i com defensa Baader (130), sí que, en nuclis reduïts, com ell mateix admet, aquest moviment tingué una certa influència, i algunes personalitats foren temptades pel desig de portar a terme accions radicals (131).

Després del Congrés d'Història Eclesiàstica, celebrat a Varsòvia (132), s'ha potenciat el diàleg entre els defensors de les diverses interpretacions del mot "il·lustració" als diferents països, així com s'han acostat posicions pel que fa a la relació entre "il·lustració" i "pre-il·lustració". També s'ha aprofundit sobre la realitat d'una "il·lustració catòlica". Miquel Batllori ha anat estructurant diferents dossiers sobre aquest tema a "Archivum Historicum" (133).

- 127.- OLAECHEA, RAFAEL: *El anticolegialismo de Carlos III*. "Cudemos de investigación" (Colegio Universitario de Logroño), 2 (1976), p. 53-90. Precedit per una bibliografia sobre el tema.
- 128.- ALVAREZ DE MORALÉS, ANTONIO: *La Ilustración y la reforma de la Universidad en la España del siglo XVIII*. Madrid: Pegaso, 1985. 334 p. (Serie Historia y política).
- 129.- DOMÍNGUEZ ORTIZ, ANTONIO: *La sociedad española en el siglo XVIII*, Madrid: C.S.I.C. (Instituto Balmes de Sociología), 1955; 397 p. (Monografías histórico-sociales; 1). Cap. VI: *El clero* (p. 123-167). La cita es troba a la pàgina Recentment: Id.: *Sociedad y estado en el siglo XVIII*. Barcelona: Ariel, 1984. 529 p. (Ariel historia). Cap. 20: *El estamento eclesiástico* (p. 359-382).
- 130.- BAADER, HORST: *La limitación de la Ilustración en España, A: II Simposio sobre el P. Feijóo y su siglo*. Oviedo: Universidad de Oviedo, 1981, p. 41-50.
- 131.- Vegi's els dos polèmics articles: IRIARTE, JOAQUÍN: *La destrucción de los jesuítas de 1773 en fuentes masónicas*. "Razón y Fe", 171 (1963), p. 157-486; Id.: *La destrucción de los jesuítas, 1758-1773 en el ideario del siglo de Voltaire*. "Razón y Fe", 175 (1967), p. 37-48. I el dc: MATEOS, F.: *Apostillas a una canonización (S. José de Pignatelli)*. "Razón y Fe", 150 (1954), p. 169-184.
- 132.- BATLLORI, MIQUEL: *Un programa central del segle XVIII: Il·lustració i cristianisme*. A: *A través de la història i la cultura*, Montserrat i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1979, p. 297-306.
- 133.- Especialment: *Entre la supresión y la restauración de la Compañía de Jesús (1773-1814)*, "Archivum Historicum S.I.", 43 (1974), p. 364-393; *Barroco e ilusionismo*. "Ibid.", 46 (1977) p. 240-252; *Historia y cultura de la Ilustración*. "Ibid.", 49 (1980), p. 449-479; *En torno al jansenismo y al antijansenismo*. "Ibid.", 50 (1981), p. 144-151; *Sobre los jesuítas en el setecientos*. "Ibid.", 56 (1987) p. 171-208.

Alguns "il·lustrats" menyspreuaven la Companyia i els seus mètodes escolars, i creien que únicament la desaparició de l'Orde faria possible una reforma educativa (134).

I amb la il·lustració vingué el *regionalisme*. El clergat hispànic, i amb ell bona part de l'episcopat, sense rellicar cap al galicanisme pur s'atansà a posicions perilloses. En Martínez Albiac ho expressa així:

"El clérigo dieciochesco impuso al rey -no "el rey se puso" (como muchos pretenden divulgar)- la tiara y facilitó que "los ministros oficiales de obispos": un ejemplo lamentable tendría lugar después ante la acogida y apoyo que Carlos III halló por parte del episcopado y, en general, del clero español con relación a la expulsión de los jesuitas" (135).

Aquest regalisme tingué també ressò al si de les ordes religioses (136). Singularitats en la manera d'ésser, privilegis (137), lluites d'escola, enfrontaments urbans per motius referents a la construcció dels col·legis (caldría citar l'exemple de Girona), actuacions desencertades recolçades en el poder de la Inquisició (com la condemna de Noris contra la voluntat de Roma), o la discutida personalitat del confessor i jesuïta P. Ràvago (138), alimentaren les rivalitats. Aquesta animositat entre les ordes i la Companyia trobà en *Fray Gerundio* l'esca que provocaria l'incendi. No únicament no trobaria la Companyia, en aquells moments difícils, el recolçament de les ordes germanes, sinó que foren el front d'atac més eficaç contra ella des de troncs i confessoriaris (139).

El *regalisme*, la *il·lustració* i l'anomenat *jansenisme* formaran el formidable front on es decidirà la ruïna de la Companyia.

"Jansenisme" és també un concepte equívoc. El seu significat no és el mateix durant el segle XVII, quan l'enfrontament es donava en el terreny de les idees teològiques sobre la gràcia, o durant el segle XVIII en què prendrà un caire inequívocament polític, i la utilització de

- 134.- MESTRE SANCHIS, ANTONIO: *Ilustración y reforma de la Iglesia: Pensamiento político-religioso de Don Gregorio Mayans y Siscar*. Valencia: Ayuntamiento de Oliva, 1968. 509 p. (Publicaciones del Ayuntamiento de Oliva; 1) (especialment: p. 253-254). També del mateix autor: *Despotismo e ilustración en España*. Barcelona: Ariel, 1976. 218 p. (Ariel quincenal; 124) (p. 152-209). Als nombrosos estudis publicats per Antoni Mestre, i als publicats pels germans Peset -com, per exemple, PESET, MARIANO; PESET, JOSÉ LUIS: *Gregorio Mayans y la reforma universitaria*. Valencia: Ayuntamiento de Oliva, 1975. 363 p. (Publicaciones del Ayuntamiento de Oliva. Serie menor; 2) (p. 23-29)- es deu la descoberta de Gregori Mayans. Amb això s'obrí un nou capítol de la història d'Espanya al segle XVIII.
- 135.- MARTÍNEZ ALBIACH, ALFREDO: *Talante del catolicismo español*. "Burgense", 17 (1976), p. 145-160 (Cita a la p. 157).
- 136.- BATLLORI, MIQUEL: Prólogo. A: *La época de la Ilustración*. Vol. I: *El estado y la cultura (1759-1808)*. Madrid: Espasa-Calpe, 1987, p. I-XL (Historia de España; XXXI) (p. XXXVII).
- 137.- DOMÍNGUEZ ORTIZ, ANTONIO: *Las clases privilegiadas en el antiguo régimen*. Madrid: Istmo, 1973. 464 p. (Colección Fundamentos; 31) (p. 308-320).
- 138.- Tots els historiadors insisteixen en la importància del càrrec de confessor reial. Des de Felip V, els titulars d'aquest càrrec havien estat sempre jesuïtes. Desconeixem si existeix entre nosaltres algun estudi equivalent al de GÉORGE MINOIS: *Les confesseurs du roi: les directeurs de conscience sous la monarchie française*. París: Fayard, 1988. 557 p.
- 139.- L'obra del P. Isla no té únicament un valor literari, sinó que, per les seves ironies i crítiques, provocà que els ordes, creient que es tractava d'un atac personal, es distanciaren de la Companyia de Jesús. Les conseqüències foren molt greus. Vegeu: LABANDEIRA FERNÁNDEZ, AMANCIO: *En torno a la polémica del Fray Gerundio*. A: *II Simposio sobre el Padre Feijoo y su siglo*. Oviedo: Universidad de Oviedo, 1981, p. 111-130. Aquest tema mereixeria un estudi més profund. La credulitat demostrada pel cronista dominic del convent de Santa Caterina, en admetre com a cert el que Moïno feia córrer per Roma, referent al suposat enverinament del Papa Climent XIV per part dels jesuïtes, és només comprensible atenent el clima advers que envoltava la Companyia.

que era objecte pot portar a l'historiador a confondre's. Diferents estudis han centrat la seva atenció en aquest terreny i s'ha cercat una via de solució acceptant termes com parajansenisme o filojansenisme. Tampoc tenien un caire unitari les relacions entre regalistes i jansenistes. Vegi's especialment les tesis mantingudes per Tomsich (140) i els aclariments al respecte que ens fa M. Batllori (141).

Una estranya però coherent barreja d'aquestes ideologies es manifestà cruament en un punt complex: El de les relacions entre poder civil i poder eclesiàstic. Les tensions que conduïren a les lluites per les investidures durant l'Edat Mitjana, assolien ara, amb el caliu de l'absolutisme borbònic un altre moment àlgid. Aquest punt ha estat estudiat especialment per Olaechea (142).

En aquell moment, decidí per a la seva pervivència, els jesuïtes no encertaren, en línies generals, a distingir clarament entre els terrenys religiós i polític. En el dogmàtic, el mateix Carles III acceptava la primacia del Papa, en els altres, però, era molt zelós de la seva autoritat, i de cap manera podia permetre interferències. Ja a Nàpols havia copsat que en les tensions per la jurisdicció, els seus juristes trobaven, a Roma, a la Companyia _sempre i en tot moment_ com a defensora dels drets de la cúria romana. Amb aquest regust, comprovà el rei en tornar a Espanya, que aquí les coses no eren gaire diferents. Si per part de la corona l'absolutisme regalista fou l'element decidí que portà al desterrament dels jesuïtes, aquests no ajudaren gaire a evitar-ho per culpa de no distingir clarament entre els dos terrenys i no gosar enfrontar-se quan fou necessari, amb la cúria romana. Quina de totes les causes citades fou la més important no és fàcil d'esbrinar, almenys mentre no avancin encara més els estudis.

- 140.- TOMISCH, M. GIOVANNA: *El jansenismo en España: estudio sobre ideas religiosas en la 2a. mitad del siglo XVIII*. Madrid: Siglo XXI, 1972. 207 p. (especialment p. 26-35).
- 141.- BATLLORI, MIQUEL: *Entre la supresión y la restauración de la Compañía de Jesús*. "Archivum Historicum S.I.", 43 (1974), p. 389-390. Vegeu també: SANGNIEUX, JOËL: *Les jansénistes et le renouveau de la prédication dans l'Espagne de la seconde moitié du XVIII siècle*. Lyon: Presse Universitaires de Lyon, 1976. 447 p. Inclou estudis seus anteriors.
- 142.- La darrera visió global del desterrament ens l'ha deixada: EGIDO, TEÓFANES: *La Expulsión de los jesuitas de España*. A: *Historia de la Iglesia en España*. T. IV: *La Iglesia en la España de los siglos XVII y XVIII*. Madrid: Editorial Católica, 1979. 836 p. (BAC mayor; 19) (p. 745-792).

* Utilitzo les sigles següents:

AC = Arxiu de la Corona d'Aragó.

ACA = Arxiu Diocesà de Barcelona.

APC = Arxiu de la Província de Catalunya de la Companyia de Jesús.

ARSI = Archivum Romanum S.I.

BB = Biblioteca Borja.

BC = Biblioteca de Catalunya.

BEB = Biblioteca Episcopal de Barcelona.